Ελληνικά 59.1 (2009)

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Ο ΨΕΥΔΟ-ΤΑΤΙΟΣ

Στην εξηγητική γραμματεία των *Φαινομένων* του Αράτου[1] η θέση του Αχιλλέα (του εσφαλμένα επονομαζόμενου και αυτού *Τάτιου*) είναι προνομιακή. Κι αυτό, γιατί τα μικρά σε έκταση έργα του είναι τα μοναδικά που διασώθηκαν επώνυμα. Γνωρίζουμε ότι ο Αχιλλέας συνέθεσε τον 1ο *Βίο* του ποιητή (*Γένος Ἀράτου καὶ Βίος*) και το κοσμολογικού περιεχομένου *Περὶ τοῦ παντός*· επιπλέον, παρά τις παλαιότερες αντιρρήσεις του J. Martin,[2] μάλλον νόμιμα του αποδίδεται και το *Περὶ ἐξηγήσεως*,[3] το ερμηνευτικό των *Φαινομένων* κείμενο από το οποίο διαθέτουμε μόνο τις πρώτες παραγράφους του. Εξάλλου, την πατρότητα του Αχιλλέα (όσον αφορά ειδικά το *Περὶ ἐξηγήσεως*) τη στηρίζει και η χειρόγραφη παράδοση του μικρού του corpus: το τμήμα που σώζεται από το συγκεκριμένο

Ευχαριστώ τον κ. Γ. Ν. Γιαννάκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του.

Παραπέμπουμε βραχυγραφικά στις εξής εκδόσεις: Almirall (1996) = *Arat. Fenòmens*, text revisat i traducciò di Jaume Almirall i Sardà, Βαρκελώνη 1996· Kidd (1997) = *Aratus Phaenomena*, Edited with Introduction, Translation and Commentary by D. Kidd [Cambridge Classical Texts and Commentaries 34], Κέιμπριτζ 1997· Martin (1956) = *Arati Phaenomena*, introduction, texte critique, commentaire et traduction, Firenze 1956· Martin (1998) = *Aratos: Phénomènes*, tomes I-II, texte établi, traduit et commenté par J. Martin, Παρίσι 1998· Di Maria (1996) = *Achillis quae feruntur astronomica et in Aratum opuscula, De universo, De Arati vita, De Phaenomenorum interpretatione*, ed. G. Di Maria [Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Palermo – Studi e Ricerche 27], Palermo 1996.

1. Με τον όρο «εξηγητική γραμματεία των *Φαινομένων*» αποδίδουμε τα αρχαία Σχόλια (Scholia vetera), τα οποία συνοδεύουν συνήθως το ποίημα στα γνωστά χφφ, και τα ανώνυμα εξηγητικά-εισαγωγικά κείμενα που κατά κανόνα παραδίδονται ανεξάρτητα. Το έργο του Ιππάρχου είναι μάλλον πολεμικό και δεν εντάσσεται στη συγκεκριμένη κατηγορία, μολονότι αξιοποιήθηκε στην «ανάγνωση» και τη διδασκαλία του ποιήματος τουλάχιστον έως την εποχή του Πλανούδη και του Δημήτριου Τρικλίνιου. Για τον Άτταλο τον Ρόδιο βλ. παρακάτω, σημ. 89 και 94.

2. J. Martin, *Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos*, Παρίσι 1956, σσ. 131-132. Ο Martin δεν αναγνώριζε στον Αχιλλέα ούτε την πατρότητα του 1ου *Βίου*, βλ. *Histoire*, σ. 132.

3. Βλ. Di Maria (1996), σ. XII. Πρόκειται για πρόταση του E. Maass, *Aratea* [Philologische Untersuchungen XII], Βερολίνο 1892, σσ. 17-20: ο φιλόλογος αυτός επισήμανε, ανάμεσα σε άλλα στοιχεία (σσ. 18-19), ότι το *Περὶ ἐξηγήσεως* 3.2 διασώζει στον στ. 752, που παραθέτει, τη διαφορετική γραφή (varia lectio) *συναγείρεται* (σημειώνουμε ότι η συγκεκριμένη διαφορετική γραφή παραδίδεται και σε χφφ του ποιήματος: *Φαινόμενα* 752-753: *γινώσκεις τάδε καὶ σύ, τὰ γὰρ συναείδεται* [v.l. *συναγείρεται*] *ἤδη* / *ἐννεακαίδεκα κύκλα φαεινοῦ ἠελίοιο*), όπως ακριβώς συμβαίνει και με το *Περὶ τοῦ παντὸς* 19.14.

κείμενο συνοδεύει πάντα τα δύο προηγούμενα έργα.[4] Αγνοούμε όμως την ακριβή περίοδο της ακμής του συγκεκριμένου συγγραφέα: ο Martin τον χρονολόγησε (ακολουθώντας τον H. Diels και τον E. Maass) στον 3ον αι. μ.Χ.[5] και τον θεώρησε μεταγενέστερον της έκδοσης Φ των *Φαινομένων*[6] (όπως ο ίδιος την ονομάζει), ενώ πρόσφατα ο G. Di Maria δεν πήρε θέση στο ζήτημα αυτό.[7]

Είναι αλήθεια ότι δεν διαθέτουμε αρκετά στοιχεία σχετικά με την ιδιότητα και τη δράση του Αχιλλέα. Εικάζεται βάσιμα ότι ασχολήθηκε με το ποίημα του Αράτου ως γραμματικός,[8] μολονότι χαρακτηρίζεται ενίοτε «αστρονόμος»[9] ή «δοξογράφος».[10] Δεν ταυτίζεται με τον Αχιλλέα τον Τάτιο, τον συγγραφέα του *Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα*,[11] παρ' όλο που η *Σούδα* (α 4695 Adler) φαίνεται σε μια πρώτη ματιά να στηρίζει – όχι όμως αποφασιστικά – την αντίθετη άποψη.[12] Τη δυσκολία στην προ-

4. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 130· Di Maria (1996), σ. XIV κ.ε.

5. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 132· Maass, *Aratea*, σ. 40· H. Diels, *Doxographi Graeci*, Βερολίνο 1879 (ανατ. ^{3}1958), σ. 18. Σ' αυτό συμφωνούν και ερευνητές από άλλα γνωστικά πεδία, όπως ο O. Neugebauer, *A History of Ancient Mathematical Astronomy*, vol. II, Βερολίνο - Χαϊδελβέργη - Νέα Υόρκη 1975, σσ. 950-952 (εδώ: σ. 950).

6. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 132.

7. Βλ. και G. Aujac, *RPh* 71 (1997) 181-183 (εδώ: σ. 181).

8. Βλ. H. Diels, *Doxographi Graeci. Collegit recensuit prolegomenis indicibusque instruxit*, Βερολίνο - Λειψία, W. De Gruyter, 1929, σσ. 17-18 (στο εξής: *DG*). Ο E. Maass, *Commentariorum in Aratum reliquiae*, Βερολίνο 1896 (ανατ. 1958), σ. XVII, ταύτισε τον Αχιλλέα, που μας ενδιαφέρει εδώ, με τον ομώνυμο που καταγράφεται σε κατάλογο γραμματικών του κώδικα Coislinianus gr. 387. Βλ. επίσης Maass, *Aratea*, σσ. 17-20. Την ταύτιση αυτή φαίνεται να την αμφισβητεί ο G. Pasquali, «Doxographica aus Basiliusscholien», *Nachrichten von den Kön. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* [Philologisch-historische Klasse 1910], Heft 3, σσ. 194-228 (ανατ. στο *Scritti Filologici I: Letteratura Greca,* [F. Bornman – G. Pascucci – S. Timpanaro (επιμ.)], Firenze 1986, σσ. 539-574 [εδώ: σ. 571]). Βλ. επίσης Di Maria (1996), σ. XII και Aujac, ό.π., 181.

9. Βλ. M. R. Wright, *CR* 50 (2000) 591-592 (εδώ: σ. 591) και K. Brodersen, «Achilleus Tatios [2]», *Der Neue Pauly*, Bd. I (1996), στ. 84. Αυτή ήταν και η άποψη του Pasquali (ό.π., σσ. 565-566), ο οποίος απέδιδε στον Αχιλλέα ένα έργο *Περὶ σφαίρας* (βλ. το λήμμα της *Σούδας* παρακάτω, σημ. 12). Πρβ. την ανάλογη άποψη του Gundel (ότι ο Αχιλλέας, που μας απασχολεί, ήταν ένας άγνωστος σήμερα αστρολόγος) στον P. Monat, *Firmicus Maternus Mathesis*, tome II, Livres III-IV, Παρίσι 1994, σ. 173 σημ. 27. Βλ. βιβλιογραφία στον Di Maria (1996), σ. XI σημ. 8.

10. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 30 και σ. 34 σημ. 1.

11. Βλ. και J. Mansfeld – D. T. Runia, *Aëtiana: The Method and Intellectuall Context of a Doxographer, vol. I: The Sources* [Philosophia Antiqua 73], Leiden - Νέα Υόρκη - Κολωνία 1997, σ. 300 σημ. 22.

12. *Ἀχιλλεὺς Στάτιος* (sic), *Ἀλεξανδρεύς, ὁ γράψας τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, καὶ ἄλλα ἐρωτικὰ ἐν βιβλίοις η΄. γέγονεν ἔσχατον χριστιανὸς καὶ ἐπίσκοπος. ἔγραψε δὲ Περὶ σφαίρας καὶ ἐτυμολογίας, καὶ Ἱστορίαν σύμμικτον, πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν μνημονεύουσαν. ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ κατὰ πάντα ὅμοιος τοῖς ἐρωτικοῖς.* Όσον αφορά το παρωνύμιο «Τάτιος», ο Di Maria δεν το χρησιμοποιεί ακολουθώντας συνετά τη μαρτυρία των χφφ (βλ. Di Maria (1996), σ. XI σημ. 8).

σέγγιση των συγκεκριμένων θεμάτων την επαυξάνει η πενιχρή βιβλιογραφία που αφορά τον Αχιλλέα της εξηγητικής γραμματείας των *Φαινομένων*.[13] Η συμβολή του πάντως στην αράτεια φιλολογία έχει μάλλον υποτιμηθεί – ή τουλάχιστον παραβλεφθεί –, μολονότι αυτός απασχολεί με δύο τρόπους τον ερευνητή της επιβίωσης του ποιήματος: αφενός ως ο φιλόλογος που καταπιάστηκε με τη βιοεργογραφία του Αράτου και την ερμηνεία του έργου του (1ος *Βίος* και *Περὶ ἐξηγήσεως*) και αφετέρου ως ο διάμεσος ανάμεσα στην εξηγητική παράδοση του ποιήματος και τη δοξογραφία (*Περὶ τοῦ παντός*). Ο ρόλος του Αχιλλέα στην κριτική εξέταση των *Φαινομένων*, αλλά και στη διαμόρφωση της ερμηνευτικής τους παράδοσης, παραμένει αφανής. Σ' αυτό συνέβαλε η ανασύνθεση της ιστορίας του κειμένου (των *Φαινομένων*) από τον Martin, ο οποίος ελαχιστοποίησε τη συμβολή του γραμματικού αυτού[14] αρνούμενος να του αποδώσει τον 1ο *Βίο* και το *Περὶ ἐξηγήσεως*.[15]

Μετά τη συμβολή του Martin, το ενδιαφέρον της ανεξάρτητης από τα *Φαινόμενα* έρευνας το μονοπώλησε η σχέση του Αχιλλέα με τη δοξογραφία – κάτι βέβαια εύλογο, μια και το *Περὶ τοῦ παντὸς* συνδέεται με το γραμματειακό αυτό είδος:[16] αποτελείται από μια συλλογή κοσμολογικών

13. Πρβ. Wright, ό.π., 591. Είναι ενδεικτικό πάντως ότι ο Di Maria (1996), σ. 2, καταγράφει μόνο τρία testimonia που αφορούν τον Αχιλλέα, αμφισβητώντας μάλιστα την εγκυρότητα της μαρτυρίας του Iulius Firmicus Maternus (*Mathesis* 4.17.2 Monat): Quae omnia tunc explicabimus, cum ad interpretationem venerimus sfaerae barbaricae; haec enim omnia divinus ille Abram et prudentissimus Achilles verissimis conati sunt rationibus invenire. Παραβλέπει όμως ο Di Maria την τεράστια επίδραση των *Φαινομένων* στη λατινική Δύση και, κατά συνέπεια, τη συνακόλουθη επίδραση των κειμένων που συνόδευαν το ποίημα ως τμήματα της εξηγητικής του γραμματείας, στη δίγλωσση μάλιστα μορφή της. Τη συγκεκριμένη μαρτυρία την εντόπισε και ο Diels, *DG*, σ. 18. Τη δέχτηκαν ως σχετική με αυτόν τον γραμματικό ο Maass, *Commentariorum*, σ. XVIII και σ. 18 και οι Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 300.

14. Στο *Histoire du texte* ο Martin επικεντρώθηκε πρώτιστα στα σχετικά κείμενα και τις μεταξύ τους σχέσεις, και όχι στους συγγρ. στους οποίους αποδίδονται. Επιπλέον, απορρίπτοντας ακόμη και την πατρότητα του Αχιλλέα αναφορικά με τον 1ο *Βίο*, ο φιλόλογος αυτός δεν διέκρινε επαρκώς τη συμβολή του συγκεκριμένου γραμματικού. Ο R. Keydell (*Gnomon* 30 (1958) 575-584) επισήμανε ότι τα προλεγόμενα στα *Φαινόμενα* και οι *Βίοι* του Αράτου δεν μπορούν να αναχθούν απλώς σε μια πρώιμη «Uhrvita», όπως υποστήριξε ο Martin.

15. Κάτι που τον οδήγησε σε ποικίλες υποθέσεις σχετικά με την προέλευση αυτών των δύο κειμένων, αλλά και τη σχέση τους με άλλους, κυρίως Λατίνους, μάρτυρες της παράδοσης. Βλ. σχετικά Martin, *Histoire*, σ. 130 κ.ε.

16. Για τη σχέση του *Περὶ τοῦ παντὸς* με τη δοξογραφία βλ. J. Mansfeld, «Cosmic Distances: Aëtius 2.31 and Some Related Texts», *Phronesis* 45 (2000) 175-204 (εδώ: σσ. 49, 69, 153-154, 197-198)· ειδικότερα, Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 299-306. Περιορισμένης έκτασης δοξογραφικό υλικό απαντά και στα Σχόλια στον Άρατο, βλ. Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 305-306. Αξίζει ιδιαίτερα να αναφερθεί το κείμενο που περιέχεται στον κώδικα Vat. gr. 191, το *Ἐξ ἑτέρων σχολίων εἰσαγωγή*: αυτό είναι γνωστό ως Anonymus I (όπως το τιτλοφόρησε ο

απόψεων, φιλοσοφικών και ποιητικών, που εκτίθενται σε σαράντα κεφάλαια.[17] Τα παραθέματα από τα *Φαινόμενα*, που περιέχει, εκπροσωπούν (μαζί με εκείνα των άλλων ποιητών) τη συμβολή της ποίησης σ' αυτή τη «σύνοψη» της κοσμολογίας.[18] Μας βρίσκει αντίθετους όμως η υπόθεση ότι το έργο ήταν αρχικά ανεξάρτητο από τα *Φαινόμενα*[19] και ότι οι στίχοι του Αράτου, που περιέχει, εισήχθησαν μεταγενέστερα, προκειμένου να το καταστήσουν χρήσιμο στη διδασκαλία των *Φαινομένων*.[20] Η αποδοχή εξάλλου της άποψης ότι το *Περὶ τοῦ παντὸς* υπέστη επιτομή ή διασκευή των περιεχομένων του[21] δεν επιβάλλει αυτόματα το συμπέρασμα ότι κάποιος excerptor εισήγαγε τα αράτεια παραθέματα. Αν το αποδεχτούμε, κινδυνεύουμε να παραβλέψουμε την πιθανότητα ο μεταγενέστερος διασκευαστής να αφαίρεσε μάλλον, παρά να προσέθεσε υλικό.[22]

Οπωσδήποτε, έχει σημασία για μας το ερώτημα για την πατρότητα των περιεχομένων του συγκεκριμένου έργου, ερώτημα που ανακύπτει ακριβώς από το ενδεχόμενο της διασκευής-επιτομής του. Οι επεμβάσεις κάθε είδους ήταν συνήθεις στην αρχαία γραμματεία: τα εξηγητικά κεί-

---

Maass, *Commentariorum*, σσ. 89-98). Ο Anonymus I συνδέεται στενά με το *Περὶ τοῦ παντός*, βλ. Mansefeld – Runia, ό.π., σ. 306 και Martin, *Histoire*, σσ. 130-131 (βλ. και παρακάτω, σ. 68). Γενικά για τη σχέση των *Φαινομένων* με τη δοξογραφία βλ. Χ. Ε. Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενέστερούς του* (διδ. διατριβή), Ιωάννινα 2006, σσ. 434-447.

17. Ο κατακερματισμός του υλικού εναρμονίζεται με την αντιπροσωπευτική τάση της περιόδου για διαίρεση των υπό εξέταση κειμένων σε ενότητες και για την ανάλογη τιτλοφόρησή τους, πράγμα που ήταν εγγενές χαρακτηριστικό κάποιων γραμματειακών ειδών (υπομνημάτων, δοξογραφικών συλλογών και ανθολογίων). Βλ. J. Mansfeld, «*Physikai doxai* and *Problémata physika* from Aristotle to Aëtius (and Beyond)», στο W. W. Fortenbaugh – D. Goutas (επιμ.), *Theophrastus: His Psychological, Doxographical, and Scientific Writings* [Rutgers Univ. Studies in Classical Humanities, vol. 5], New Brunswick - New Jersey 1992, σσ. 63-111 (κυρίως: σ. 68, και τη σημ. 21 με βιβλιογραφία, και σ. 82 κ.ε.)· επίσης, Mansfeld, «Cosmic Distances», 178 και 182-183 με τη σημ. 24 (ειδικά όμως για τη σχέση του Στοβαίου με τη συλλογή του Αετίου). Για τη συνήθεια των λογίων της ύστερης αρχαιότητας να διαιρούν σχολαστικά τα έργα σε ενότητες βλ. Mansfeld, «Cosmic Distances», 189.

18. Δεν μας απασχολεί εδώ η ανάλυση των περιεχομένων του. Το έργο χρειάζεται πάντως μια σύγχρονη ερμηνευτική προσέγγιση, βλ. Aujac, ό.π., 182 και Wright, ό.π., 592.

19. Έτσι έκρινε ο Pasquali, ό.π., σσ. 569-571· όμοια και ο Martin, *Histoire*, σ. 130 κ.ε.

20. Όπως δέχεται και ο Neugebauer, ό.π., σ. 951. Βλ. και J. Mansfeld, *Prolegomena: Questions to Be Settled Before the Study of an Author, or a Text* [Philosophia Antiqua 61], Leiden - Νέα Υόρκη - Κολωνία 1994, σ. 154. Οι ερευνητές εστιάζουν ειδικά στα *Περὶ τοῦ παντὸς* 35 («*Περὶ θέσεως*») και 36 («*Περὶ κινήσεως*»). Πρβ. Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 299-300.

21. Βλ. K. A. Algra, «Posidonius' Conception of the Extra-Cosmic Void: The Evidence and the Arguments», *Mnemosyne* 46 (1993) 473-505 (εδώ: σσ. 485-486)· Maass, *Aratea*, σ. 21 (ο Maass βασίστηκε στον Diels).

22. Η αβεβαιότητα σχετικά με την έκταση της επέμβασης κάποιου μεταγενέστερου στο κείμενο του Αχιλλέα δυσχεραίνει και την αποτίμηση των παραδομένων σ' αυτό διαφορετικών γραφών, που αφορούν στίχους του Αράτου.

μενα υφίσταντο συχνά προσθήκες, διορθώσεις και άλλες αλλοιώσεις.[23] Δεδομένου ότι εδάφια των *Φαινομένων* ανθολογήθηκαν, σε μικρότερη βέβαια έκταση, και στις δοξογραφικές συλλογές με τις οποίες συνδέεται το *Περὶ τοῦ παντός*,[24] θεωρούμε εξίσου – αν όχι και περισσότερο – πιθανό να παρέθεσε τους στίχους του Αράτου ο γραμματικός που μας απασχολεί εδώ. Επιπλέον, πέρα από τη λοιπή φιλολογική ενασχόλησή του με το ποίημα (1ος *Βίος* και *Περὶ ἐξηγήσεως*), ο συγγραφέας του έδωσε στο *Περὶ τοῦ παντὸς* έναν εγγενή λογοτεχνικό χαρακτήρα,[25] κάτι που το διαφοροποιεί από τις καθαυτό δοξογραφικές συλλογές: είναι ως κείμενο πιο απλό και συνάμα λιγότερο «κουραστικό».[26] Το πλήθος μάλιστα των παραθεμάτων, ειδικά των ποιητικών, είναι το στοιχείο που αναδεικνύει τον Αχιλλέα ως γραμματικό, και όχι ως αστρονόμο.[27] Κατά συνέπεια, η φανερή συγγραφική του πρόθεση μαρτυρεί υπέρ της βεβαιότητάς μας ότι ο ίδιος ανθολόγησε τους στίχους των *Φαινομένων*.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, τα περιεχόμενα του συγκεκριμένου κοσμολογικού κειμένου δεν αποκλείουν καταρχήν να ταυτίζεται αυτό με το έργο που αποδίδει στον συγγραφέα το σχετικό λήμμα της *Σούδας* (α 4695 Adler), δηλ. το *Περὶ σφαίρας καὶ ἐτυμολογίας*.[28] Ο τίτλος αυτός διευκόλυνε εξάλλου τον Pasquali στην απόλυτη άρνησή του να δεχθεί το *Περὶ τοῦ παντὸς* ως γνήσιο έργο του Αχιλλέα, τουλάχιστον στη μορφή που παραδίδεται.[29] Το σφάλμα στην προσέγγιση του Pasquali έγκειται στο ότι περίμενε από τη σύντομη αυτή πραγματεία περισσότερη ομοιογένεια, σχετικά με τις αναφορές στον Άρατο, και αναζητούσε συγκεκρι-

23. Βλ. Mansfeld, «Cosmic Distances», 198. Όπως επισημαίνει ο Mansfeld, βασικό κριτήριο ήταν το τι βόλευε καλύτερα τον συγγραφέα που χειριζόταν το υπό πραγμάτευση υλικό ή τη Σχολή στην οποία δίδασκε, ή τι εξυπηρετούσε μιαν ειδική διδακτική ανάγκη. Για τα όρια της λογοκλοπής και της ελευθερίας στον χειρισμό του παραδομένου υλικού βλ. K. Ziegler, «Plagiat», *RE* 40 A (1950) 1956-1997.

24. Οι Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 299-300, επισημαίνουν ότι στο κείμενο αυτό οι αναφορές στον Άρατο είναι πιο συχνές απ' ό,τι θα περίμενε κανείς από ένα τεχνικό εγχειρίδιο.

25. Βλ. Aujac, ό.π., 181.

26. Πρβ. Wright, ό.π., 592.

27. Βλ. και Di Maria (1996), σ. XII. Έτσι, οι συχνές αναφορές του στη «σφαίρα» ή τις «σφαίρες» (*Περὶ τοῦ παντὸς* 4.11-16, 5.2, 6.1-4, 6.12-15, 16, 21.71-74, κ.ά.) δεν μαρτυρούν ότι συνέγραψε ειδικό έργο, εφόσον αυτές επιβάλλονταν από το αντικείμενό του. Βλ. και παρακάτω, σ. 9 και τις σημ. 47-48.

28. Βλ. παραπάνω, σημ. 12. Αμφιβολίες για τον τίτλο έχει διατυπώσει και η Aujac, ό.π., 182. Πρβ. Di Maria (1996), σ. XI σημ. 10.

29. Ο Pasquali, ό.π., σ. 565 κ.ε., θεωρούσε ότι το πρωτότυπο έργο του Αχιλλέα επιγραφόταν *Περὶ σφαίρας* και ότι ο τίτλος, που παραδίδεται στα χφφ, οφείλεται στον άγνωστο «exzerptor». Επικαλείται μάλιστα τη μαρτυρία του Firmicus Maternus (βλ. παραπάνω, σημ. 13), στην οποία ο Λατίνος συγγρ. φαίνεται να συνδέει τον Αχιλλέα με τη «sphaera barbarica».

μένο στόχο από τον συγγραφέα της, σαν να επρόκειτο για υπόμνημα στα *Φαινόμενα* και όχι για κείμενο υποβοηθητικό στη διδασκαλία του ποιήματος ως εισαγωγικού στην αστρονομία.[30] Σε κάθε περίπτωση, ο τίτλος *Περὶ τοῦ παντὸς* είναι μάλλον κατάλληλος για τη φύση του έργου·[31] αντίθετα, αυτός που παραδίδει η *Σούδα* μοιάζει με περιγραφή των περιεχομένων του από κάποιον φιλόλογο, ακόμη κι αν δεχτούμε ότι το *Περὶ σφαίρας καὶ ἐτυμολογίας* πρέπει να ταυτιστεί με την πραγματεία του Αχιλλέα.[32] Επιπλέον, το *Περὶ σφαίρας* φαίνεται περισσότερο αρμόδιο για εγχειρίδιο μαθηματικού περιεχομένου. Ο συγγραφέας όμως του *Περὶ τοῦ παντός* 16.1 Di Maria («*Τάξις τῶν ζ΄ σφαιρῶν*») ομολογεί έμμεσα την ένδειά του σε μαθηματικές γνώσεις με την παρατήρηση *οἱ περὶ τὰ μετέωρα δεινοί φασι ζώνας τινὰς εἶναι* [...].[33] Όπως κι αν έχει το πράγμα, η φράση αυτή επιβάλλει να απορρίψουμε καταρχάς τον χαρακτηρισμό του Αχιλλέα ως «αστρονόμου».

Θεωρούμε ότι το εγχειρίδιο αυτό χρησιμοποιούνταν ως εισαγωγικό στην κοσμολογία – ενδεχομένως πριν από την επαφή των σπουδαστών με την καθαυτό αστρονομία–, πάντα όμως σε σχέση με τη διδασκαλία των *Φαινομένων* του Αράτου και σε συνδυασμό βέβαια με τον 1ο *Βίο* και το *Περὶ ἐξηγήσεως*. Το ότι το ίδιο το ποίημα χωρίζεται (στην εξηγητική του γραμματεία) σε ενότητες ή «βιβλία» πιστοποιεί, νομίζουμε, τη διδασκαλία

30. Pasquali, ό.π., σσ. 568-569.

31. Βλ. και Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 299. Δεν αποκλείεται πάντως ο μαρτυρημένος στα χφφ τίτλος να αφορά μόνο το πρώτο κεφάλαιο και όχι το σύνολο του κειμένου, βλ. Diels, *DG*, σ. 18 σημ. 1 και Algra, ό.π., 486 σημ. 29. Για τον τίτλο βλ. επίσης Martin, *Histoire*, σσ. 130-131 και Di Maria (1996), σ. VII-XII, XIV-XV, XIX και XXIII. Πράγματι, το *Περὶ τοῦ παντὸς* των χφφ μπορεί να είναι προϊόν παραφθοράς, κάτι μάλλον συνηθισμένο για τα διδακτικά εγχειρίδια – ειδικά εκείνα που είχαν εισαγωγική φύση. Κάτι ανάλογο συνέβη με το έργο του Κλεομήδη, σύμφωνα με τους R. B. Todd – A. C. Bowen, *Cleomedes' Lectures on Astronomy: A Translation of the Heavens*, University of California Press 2004, σ. 1 και σημ. 1: οι συγγρ. αυτοί επισημαίνουν ότι είναι άγνωστος ο αρχικός τίτλος του έργου που είναι γνωστό ως *Μετέωρα* ή *Κυκλικὴ θεωρία μετεώρων*. Βλ. επίσης R. Goulet, *Cléomède: Théorie élémentaire* («*De motu circulari corporum caelestium*») [Histoire des doctrines de l'antiquité classique 3], Παρίσι 1980, σ. 35 σημ. 1.

32. Υπενθυμίζουμε ότι ακόμη και στην περίπτωση που ο τίτλος *Περὶ σφαίρας καὶ ἐτυμολογίας* αναφέρεται στο γνωστό μας *Περὶ τοῦ παντός*, και όχι στο έργο κάποιου ομώνυμου συγγραφέα, δεν πρέπει να ταυτίζουμε τον Αχιλλέα της αράτειας παράδοσης με τον ομώνυμο μυθιστοριογράφο, όπως κάνει ο λεξικογράφος της *Σούδας*. Σ' αυτό συμφωνούμε με τον Diels, *DG*, σ. 18 (και σημ. 1) και την Aujac (ό.π.). Στο α 4695 Adler πρέπει να έχει συγχωνευθεί υλικό από δύο διαφορετικά λήμματα.

33. Η ορολογία του είναι μάλλον χαρακτηριστική της περιόδου από τον 2ον αι. και πέρα, πρβ. Αλκίφρων, *Έπιστ.* 1.3 Schepers: *ἔλεγε δ' Ἀράτου τινὸς εἶναι σοφοῦ τὰ μετέωρα* [...], και *Έπιστ.* 1.10 Schepers: [...] *οἱ τὰ μετέωρα δεινοὶ* [...]. Το πρώτο από τα εδάφια του Αλκίφρονα αφορά τον Σολέα ποιητή, ενώ δεν αποκλείεται να τον υπαινίσσεται και το δεύτερο. Για τα *Φαινόμενα* στο έργο του Αλκίφρονα βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 512-517.

του με βάση την κατανομή των περιεχομένων του σε θεματικές ενότητες.[34] Την πρακτική αυτή την εγκαινίασε πιθανότατα ο Βόηθος ο Σιδώνιος τον 2ον αι. π.Χ. Ο συγκεκριμένος στωικός δεν καθοδηγήθηκε κατ' ανάγκην από φιλοσοφικά κριτήρια στον υπομνηματισμό των *Φαινομένων*,[35] αλλά πιθανόν από την ανάγκη να αναδειχθούν οι ειδικές θεματικές κατηγορίες του ποιήματος στα πλαίσια της διδασκαλίας του.[36] Εξάλλου, μια επιπλέον ένδειξη διδασκαλίας είναι κατά τη γνώμη μας και η μαρτυρημένη σε βυζαντινά χφφ και σε παπύρους διαίρεση του αράτειου κειμένου σε τμήματα. Συχνά, σύντομα σχόλια και διακριτικά σημάδια ορίζουν την ολοκλήρωση ενός θέματος, ή ενός «βιβλίου», και την έναρξη ενός άλλου.[37] Είναι άδηλο όμως αν η διδακτική παράδοση των *Φαινομένων* καθοδήγησε ανάλογα και τον Αχιλλέα, αν δηλ. στο *Περὶ τοῦ παντὸς* 19.1 Di Maria («*Περὶ ἡλίου*») αναφέρεται στον χωρισμό του ποιήματος σε «βιβλία»: [...] *Ἄρατος ἰδίως μὲν περὶ ἡλίου καὶ σελήνης πρὸς τῷ τέλει τῆς ποιήσεως εἶπε* [...]. Το συγκεκριμένο υλικό περιέχεται στα *Φαινόμενα* 778-818 και 819-891 (*σημεῖα* της σελήνης και του ήλιου,

34. Βλ. Mansfeld, *Prolegomena*, σσ. 49-52.

35. Το υπόμνημα του Βοήθου εκτεινόταν σε τέσσερα τουλάχιστον βιβλία, βλ. Maass, *Aratea*, σσ. 152-158 (ειδικά για την εικαζόμενη δομή αυτού του υπομνήματος βλ. σ. 155) και Martin, *Histoire*, σσ. 18-22 (ειδικά: 19-20).

36. Βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 362-364. Στο συμπέρασμα αυτό συντείνει η πρακτική του Κικέρωνα, ο οποίος μετέφερε το ποίημα στη λατινική χωρισμένο σε δύο τμήματα (*Phaenomena* και *Prognostica*). Είναι πιθανό να επηρεάστηκε ο Λατίνος συγγρ. από το διδακτικό πρόγραμμα της Σχολής της Ρόδου. Βλ. σχετικά Mansfeld, *Prolegomena*, σσ. 51-52· Αυγερινός, ό.π., σσ. 359, 364, 428-429 (ειδικά για την πιθανή επίδραση του δασκάλου του Κικέρωνα, του στωικού Διοδότου), 432· γενικότερα, M. van den Bruwaene, «Influence d'Aratus et de Rhodes sur l'œuvre philosophique de Ciceron», *ANRW* I.4 (1973) 428-437. Για την επίδραση του Ποσειδωνίου στον Κικέρωνα βλ. M. Dragona-Monachou, *The Stoic Arguments for the Existence and the Providence of the Gods*, Αθήνα 1976, σ. 166 κ.ε. Πρβ. Και τις επισημάνσεις του Mansfeld (*Prolegomena*, σ. 51) αναφορικά με τον Ίππαρχο.

37. Στα χφφ των *Φαινομένων* αξιοποιήθηκαν κορωνίδες και άλλα σύμβολα, προκειμένου να σημειωθεί η μετάβαση σε νέο «βιβλίο» ή τμήμα του έργου. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται: (α) στολισμένο και μεγαλύτερο αρχικό γράμμα του στ. 451 στον κώδικα Vat. gr. 1307· αντίστοιχα, τα σχόλια στους Edimb. Adv. Ms. 18.7.15 και Marc. gr. 317 επισημαίνουν την ολοκλήρωση της αστροθεσίας· (β) σημείωση στην ώα του Edimb. Adv. Ms. 18.7.15 μετά τον στ. 545· (γ) σύμβολο στον Palat. gr. 40 μετά τον στ. 732· ανάλογη σημείωση υπάρχει στους Marc. gr. 465, Marc. gr. 317, Paris. suppl. gr. 652, Mosq. Synod. gr. 223, Ambros. D 529, Matritensis 4691, Edimb. Adv. Ms. 18.7.15 (οι σημειώσεις είναι άλλοτε παρασελίδιες και άλλοτε διάστιχες)· τονισμένο το αρχικό γράμμα του στίχου 733 στον Panormitanus 2 Qq A 74. Για τα παραπάνω βασιστήκαμε στο κριτικό υπόμνημα του Martin (1998). Τη μετάβαση σε νέο βιβλίο σημειώνουν ειδικά οι κώδικες Charecovensis Univ. 369 και Neapol. II F 48. Βλ. και Kidd (1997), σ. 425: ο εκδότης αυτός επισημαίνει ότι στους αρχαιότερους μάρτυρες της παράδοσης των *Φαινομένων* δεν σημειώνεται διακοπή του κειμένου στον στ. 732 (βλ. επίσης στον ίδιο για τη μαρτυρία των λατινικών μεταφράσεων του ποιήματος). Όσον αφορά τους παπύρους, ο *P. Berol.* 7503 και 7804 έχει κορωνίδα ανάμεσα στους στ. 732-733 (στην αριστερή ώα) και ανάμεσα στους στ. 776-777.

αντίστοιχα),[38] μεταβατικό τμήμα ανάμεσα στα *μετέωρα* (αστρονομία) και τον γήινο κόσμο (κύριο σώμα των προγνωστικών). Δεδομένου ότι η έναρξη των αράτειων προγνωστικών σημειώνεται σε χφφ από τον στ. 733 και εξής,[39] προκύπτει ότι ο Αχιλλέας διαφοροποιείται από το τμήμα αυτό της χειρόγραφης παράδοσης του ποιήματος. Η φράση *πρὸς τῷ τέλει τῆς ποιήσεως* φαίνεται να εννοεί ότι τα *σημεῖα* της σελήνης και του ήλιου συγκαταλέγονται στο καθαυτό «αστρονομικό» τμήμα του έργου (προφανώς ως υλικό της αστρομετεωρολογίας),[40] το οποίο εκτείνεται – τουλάχιστον στη σκέψη του Αχιλλέα – και μετά το συμβατικό όριο του στ. 733. Δεν αναφέρει επίσης ο συγγραφέας αυτός τον τίτλο *Διοσημεῖαι*, όπως συμβαίνει σε κάποια χφφ και σε λογοτεχνικές πηγές. Αντίθετα, η ορολογία του μοιάζει με εκείνη του Γαληνού, *Εἰς τὸν Ἱπποκράτους Προρρητικὸν ὑπομνήματα τρία* 16.489.1-490.3 Diels: [...] *καὶ γέγραπται περὶ τῶν τοιούτων σημείων ἄλλοις τε πολλοῖς καὶ Ἀράτῳ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ τῶν Φαινομένων βιβλίου.*[41] Τόσο ο Αχιλλέας όμως, όσο και τα χφφ, μαρτυρούν τον χωρισμό του ποιήματος σε επιμέρους ενότητες. Η λεπτομερής αυτή κατάτμησή του απομακρύνεται πρακτικά από τη μάλλον αρχαιότερη τριμερή, την οποία αναφέρει ένας από τους *Βίους* του Αράτου.[42] Όσον αφορά τις λογοτεχνικές μαρτυρίες, αυτές διχάζονται ως

38. Για τη δομή του ποιήματος στο σημείο αυτό βλ. Kidd (1997), σ. 7 και Martin (1998) I LXXIV-LXXV.

39. Αναφερόμαστε βέβαια στη χειρόγραφη παράδοση και στη μαρτυρία των Σχολίων· όπως ορθά επισήμαναν ο Kidd ((1997), σ. 425) και ο Martin ((1998) I LXXI), τα προγνωστικά *σημεῖα* του ποιήματος αρχίζουν στην πραγματικότητα από τον στ. 758.

40. Υπενθυμίζουμε ότι το ποίημα εκτείνεται σε 1154 εξάμετρους. Κατά τη γνώμη μας, δεν είναι άσχετο το ότι ο Στοβαίος, ένας ακόμη συγγρ. εξαρτώμενος από τη δοξογραφία, συμπεριέλαβε στο *Ἀνθολόγιον* 1.25.9 και 1.26.6 Wachsmuth τα αράτεια εδάφια τα σχετικά με τον ήλιο και τη σελήνη, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 439-440.

41. Δυστυχώς, η έλλειψη περισσότερων στοιχείων δεν επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι στο εδάφιο αυτό ο Γαληνός είχε κατά νου εδώ κάποιο κείμενο σχετικό με το *Περὶ τοῦ παντὸς* 19.1.

42. Βλ. 2ος *Βίος* (J. Martin, *Scholia in Aratum vetera*, Στουτγάρδη 1974, σ. 12): *ἔστι δὲ τριχῶς ἡ τῶν Φαινομένων αὐτοῦ πραγματεία, καταστέρωσις καὶ περὶ συνανατελλόντων καὶ συνδυνόντων καὶ προγνώσεις διὰ σημείων.* Βλ. και Mansfeld, Prolegomena, σ. 51. Η διαφοροποίηση του Αχιλλέα από τους υπόλοιπους *Βίους* του ποιητή στο θέμα αυτό είναι μάλλον αναμενόμενη, δεδομένου ότι ο χωρισμός του έργου σε τρία μέρη ανάγεται σε προγενέστερο στάδιο της ιστορίας του. Συγκεκριμένα, στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ελληνιστικής περιόδου, ειδικά του Βοήθου του Σιδώνιου (βλ. και παραπάνω, σ. 65 και τις σημ. 35 και 36) και του Ιππάρχου. Ο Maass, *Aratea*, σ. 155, υποστήριξε ότι ο Βόηθος, αφού αφιέρωσε το πρώτο «βιβλίο» του υπομνήματός του στη βιογραφία του ποιητή, εξέτασε το υλικό του ποιήματος σε τρία βιβλία (ουρανογραφία, *συνανατολαί-συγκαταδύσεις* και προγνωστικά, αντίστοιχα). Βλ. και Martin, Histoire, σ. 19. Ο Ίππαρχος (1.5.15 Manitius) χρησιμοποιεί τον όρο *συνανατολαὶ* για το σχετικό τμήμα των *Φαινομένων* (στ. 559-732). Βλ. Maass, *Aratea*, σ. 75 και 155 και Αυγερινός, ό.π., σ. 145. Οι δύο αυτοί αρχαίοι συγγρ. ήταν περίπου σύγχρονοι, βλ. και Kidd (1997), σ. 46.

προς το συγκεκριμένο θέμα: σε κάποιες ο τίτλος «*Φαινόμενα*» χρησιμοποιείται εξάπαντος για το σύνολο του κειμένου, κάτι που μας κάνει να πιστεύουμε ότι η διαίρεση αφορούσε κυρίως τη διδασκαλία και την ερμηνεία του ποιήματος.[43] Άλλοτε, αναφέρεται ρητά ή συνάγεται από τα συμφραζόμενα ότι τα προγνωστικά του Αράτου επιγράφονταν *Διοσημεῖαι*.[44] Και σ' αυτή την περίπτωση όμως είναι περισσότερο πιθανόν ο τίτλος αυτός να περιέγραφε το συγκεκριμένο «βιβλίο» ή τμήμα του ποιήματος, και όχι τα αράτεια προγνωστικά ως ανεξάρτητο έργο.[45]

Κατά τη γνώμη μας, η σχέση του Αχιλλέα με τη δοξογραφία δεν αντιβαίνει στην υπόθεση ότι ο ίδιος δίδασκε τα *Φαινόμενα*[46] με την ιδιότητα του γραμματικού, χρησιμοποιώντας μάλιστα μια σφαίρα.[47] Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από το *Περὶ ἐξηγήσεως* 1 Di Maria, εδάφιο στο οποίο αναφέρονται οι σφαίρες που είχαν κατασκευαστεί με βάση την αράτεια ουρανογραφία: *Τὴν δὲ τῶν φαινομένων ἐξήγησιν πρῶτον μὲν ἐστώσης τῆς σφαίρας ἐν ἁμαρτίᾳ ὑπὸ τῶν ζωγράφων γράφεσθαι* [...]. Ο Αχιλλέας είχε προφανώς υπόψη του μια πλήρως διαμορφωμένη, αστρονομικά και εικαστικά, παράδοση «αράτειων σφαιρών».[48] Η

43. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Γαληνό, ο οποίος παραθέτει συχνά απ' τον Σολέα ποιητή, με τρόπο που μάλλον δείχνει ότι τα αράτεια προγνωστικά εννοούνται ως μέρος των *Φαινομένων* και όχι ως ανεξάρτητο έργο (βλ. *Προτρεπτικὸς ἐπ' ἰατρικήν* 7.33-41 Wenkelbach = *SVF* II 1b von Arnim, *Εἰς τὸ προγνωστικὸν Ἱπποκράτους ὑπόμνημα πρῶτον* 18b.12.9-18b.13.13 Heeg, *Εἰς τὸν Ἱπποκράτους Προρρητικὸν ὑπομνήματα τρία* 16.489.1-490.3 Diels, *Περὶ κρισίμων ἡμερῶν* 9.905.5-11, 9.908.4-9.910.1 Kühn).

44. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Πλουτάρχου, ο οποίος συνέθεσε ειδικό έργο με αντικείμενο τις φυσικές αιτίες των αράτειων προγνωστικών. Ο τίτλος του, *Αἰτίαι τῶν Ἀράτου διοσημειῶν*, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Πλούταρχος γνώριζε το προγνωστικό τμήμα των *Φαινομένων* (στ. 733 κ.ε.) ως *Διοσημεῖαι* (όπως απαντά στη βιοεργογραφία του Αράτου και σε εξηγητικά κείμενα). Ακόμη και σε μια τέτοια περίπτωση όμως ο τίτλος δεν περιγράφει απαραίτητα χωριστό «βιβλίο», αλλά μάλλον τμήμα του ίδιου έργου, δηλ. των *Φαινομένων* (βλ. και τη σημ. 43). Όπως κι αν έχει το πράγμα, ο Πλούταρχος ενδέχεται να επηρεάστηκε από τη «σχολική» διδασκαλία του ποιήματος· εξάλλου, ο ίδιος θεωρείται «σχολικός φιλόσοφος». Βλ. A. Dihle, *Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian* (engl. transl. M. Malzahn), Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1994, σσ. 194-195. Για την πιθανότητα το *Αἰτίαι τῶν Ἀράτου διοσημειῶν* να γράφτηκε εξυπαρχής ως διδακτικό εγχειρίδιο βλ. Αυγερινός, ό.π., σ. 470. Από το έργο αυτό διασώθηκαν, ως γνωστόν, μόνον οκτώ αποσπάσματα στα Σχόλια στον Άρατο (απ. 13-20 Sandbach).

45. Πρβ. Συνέσιος Κυρήνης *Περὶ τῶν ἐνυπνίων* 16.1-3 Lamoureux, Σχόλια στην Αριστοφάνους *Εἰρήνη* 1067a Holwerda. Συχνά, παραθέματα από το τμήμα των αράτειων προγνωστικών συνοδεύονται στις πηγές μόνον από την αναφορά του ονόματος του ποιητή και χωρίς τον τίτλο του έργου. Ο κατάλογος είναι εκτενής και παρέλκει εδώ η καταγραφή των σχετικών πηγών.

46. Βλ. και H. Weinhold, *Die Astronomie in der antiken Schule*, (diss.) Μόναχο 1912, σ. 25.

47. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται από διάφορα εδάφια του *Περὶ τοῦ παντός* (όπως λ.χ. το κεφ. 39), βλ. Weinhold, ό.π., σ. 52, 53 και Martin, *Histoire*, σ. 119.

48. Το θέμα της «αράτειας σφαίρας», υπό την έννοια του φυσικού μοντέλου, χρειάζεται

γενικευμένη χρήση τους, που μάλλον αναδεικνύεται από το εδάφιο αυτό, εξηγείται από την εισαγωγή του ποιήματος στη σχολική εκπαίδευση.

Για τον ίδιο σκοπό εξάλλου, δηλ. ως υποβοηθητικά στη διδασκαλία των *Φαινομένων*, συντέθηκαν και άλλα εξηγητικά κείμενα που συνδέονται με το *Περὶ τοῦ παντός*: πρόκειται για τα έργα των Anonymus I και II, που βασίστηκαν στο συγκεκριμένο κοσμολογικό έργο του Αχιλλέα,[49] και για το *Isagoga bis excerpta* του Maass.[50] Ειδικά ο Anonymus I συγγενεύει στενά με το *Περὶ τοῦ παντός*, σε θέματα μάλιστα που διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους μάρτυρες της δοξογραφίας.[51] Επιπλέον, παραδίδεται στον κώδικα Vat. gr. 191, αμέσως μετά από τα έργα του γραμματικού που μας απασχολεί εδώ[52]. Όσον αφορά το *Isagoga bis excerpta*, το ότι το σύντομο αυτό κείμενο περιέχεται και στον κώδικα Paris. suppl. gr. 607 A (10ος αι.) έχει τη δική του σημασία: ο Martin ανάγει τα περιεχόμενα του συγκεκριμένου χφ στην αλεξανδρινή έκδοση του ποιήματος.[53] Τα κατάλοιπα των κειμένων, που σχετίζονται με τον Άρατο, περιγράφονται από τον Γάλλο ειδικό ως «τεχνική εισαγωγή» στα *Φαινόμενα*. Διαθέτουμε, επομένως, έναν μάρτυρα ανεξάρτητο του Vat. gr. 191,[54] εφόσον οι κώδικες Vat. gr. 381 και Mutinensis Estensis U 9 20, που παραδίδουν επίσης τα opuscula του Αχιλλέα, είναι απόγραφα του πρώτου Βατικανού χφ.[55]

περαιτέρω έρευνα, βλ. και Martin, Histoire, σσ. 31-32. Για τη χρήση σφαίρας στην ανάγνωση των *Φαινομένων* βλ. A. Schlachter, *Der Globus: seine Entstehung und Verwendung in der Antike*, Λειψία - Βερολίνο 1927, σ. 21 κ.ε. Για την επίδραση των σφαιρών στη λογοτεχνία της αυτοκρατορικής περιόδου, τη σχετική με την αστρονομία-αστρολογία, βλ. M. Ypsilanti, «*Apotelesmatica* 2.(1) 14-140: Sources and Models», *RhM* 149 (2006) 65-98.

49. Εντυπωσιακές είναι οι ομοιότητες ανάμεσα στο *Περὶ τοῦ παντὸς* και τον Anonymus I (*Ἐξ ἑτέρων σχολίων εἰσαγωγή*). Η λεπτομερής παράθεση των παράλληλων χωρίων δεν έχει θέση εδώ, βλ. όμως τη συνοπτική καταγραφή τους στον Algra, ό.π., 489 σημ. 37.

50. Βλ. Mansfeld, «Cosmic Distances», 190-192· τα κείμενα στον Maass, *Commentariorum*, σσ. 87-98, 102-145, και 316-322 αντίστοιχα. Ο Martin, *Scholia*, σσ. 23-31, τιτλοφόρησε το τρίτο από τα συγκεκριμένα έργα «Prolegomena in Parisino suppl. gr. 607 A servata». Χρησιμοποιούμε την ονομασία που του έδωσε ο Maass, μολονότι ο τίτλος *Περὶ τῶν οὐρανίων*, που μαρτυρείται στο παρισινό αυτό χφ, είναι πιθανόν ο αυθεντικός.

51. Βλ. παραπάνω, σημ. 16· Algra, ό.π., 488-490· Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 306· Martin, Histoire, σσ. 130-131· Mansfeld, «Cosmic Distances», 190-192.

52. Βλ. και Algra, ό.π., 488.

53. Βλ. Martin, Histoire, σσ. 263-267· *Scholia*, σ. VI. Ο ίδιος επισημαίνει επιπλέον (*Histoire*, σσ. 263-267 και 277) ότι ο Paris. suppl. gr. 607 A συμφωνεί κάποτε με τους κώδικες Marcianus gr. 476 και Scorialensis Σ III 3 των *Φαινομένων*, ενάντια στη μαρτυρία άλλων χφφ.

54. Για την περιγραφή και την αξιολόγηση του σημαντικού αυτού κώδικα βλ. A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi*, Βατικανό 1964, σσ. 89-97 (και τους πίν. 54-68). Βλ. επίσης Martin, *Histoire*, σσ. 130-132.

55. Martin, *Scholia*, σ. XXV.

Όπως και το *Περὶ τοῦ παντός*, τα παραπάνω κείμενα αναδεικνύουν τη σύνδεση της φιλολογικής ερμηνείας των *Φαινομένων* με τη δοξογραφία. Το ότι τα σύντομα αυτά έργα παραδίδονται, σχεδόν πάντα, σε χφφ διαφορετικά από εκείνα του ποιήματος,[56] μας βοηθάει να διαπιστώσουμε επιπλέον τη διασπορά της παράδοσης. Συσχετίζουμε το φαινόμενο αυτό με τη διδασκαλία του αράτειου κειμένου,[57] καθώς δεν παραγνωρίζουμε ότι η δομή της Βυζαντινής εκπαίδευσης βασίστηκε στην αντίστοιχη δομή και στα πρότυπα της ύστερης αρχαιότητας.[58] Το ότι, επιπλέον, το *Isagoga bis excerpta* είναι ανώνυμο, όπως επίσης και το ότι δεν εξαρτάται (ως προς το δοξογραφικό του περιεχόμενο) άμεσα από το *Περὶ τοῦ παντός*, αλλά από μια κοινή αρχαιότερη πηγή,[59] επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας τάσης για τη συγγραφή και την αξιοποίηση αυτού του είδους των κειμένων, ως εισαγωγικών στη διδασκαλία των *Φαινομένων*.

Δεν αποκλείεται να ήταν ο Αχιλλέας ο εισηγητής αυτής της εκδοτικής-διδακτικής προσέγγισης του ποιήματος. Μολονότι τα έργα του υπέστησαν μεταγενέστερη επεξεργασία,[60] παραμένουν δείγματα της «αράτειας

56. Βλ. Maass, *Commentariorum*, σ. 26 (*Περὶ τοῦ παντός*, *Περὶ ἐξηγήσεως*), σ. 88 (Anonymus I), σ. 100 (Anonymus II), σ. 314 (*Isagoga bis excerpta*). Το σύνολο των παραπάνω κειμένων, με εξαίρεση το *Isagoga bis excerpta*, παραδίδεται μόνον στον Vat. gr. 191. Ο P. Moraux («Anecdota minora Graeca IV. Aratea», *ZPE* 42 (1981) 47-51) εντόπισε στον κώδ. Hierosolymitanus S. Sep. 108 (ff. 53v-58v) μια διασκευή του Anonymus II.

57. Οι πηγές μας, τα βυζαντινά χφφ, είναι βέβαια πολύ μεταγενέστερες της περιόδου κατά την οποία διαμορφώθηκε η συγκεκριμένη διδακτική προσέγγιση των *Φαινομένων*. Μπορούν παρ' όλα αυτά να χρησιμεύσουν, τηρουμένων των αναλογιών, ως μάρτυρες. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Μάξιμου Πλανούδη, ο οποίος δίδασκε το ποίημα ως εισαγωγικό στην αστρονομία, από κοινού με τα έργα του Ιππάρχου, του Κλεομήδη και του Πτολεμαίου. Βλ. σχετικά N. G. Wilson, *Οι λόγιοι στο Βυζάντιο*, μτφρ. Ν. Κονομής, Αθήνα 1991, σ. 45· C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries* (*1204-ca.1310*) [Texts and Studies of the History of Cyprus – XI], Λευκωσία 1982, σσ. 66-89 (ειδικότερα: σ. 72, 80). Την απόδειξη ότι ο Πλανούδης δίδασκε το ποίημα στα πλαίσια της αστρονομίας μάς τη δίνει ο ίδιος: ο λόγιος αυτός αντικατέστησε κάποιους στίχους του Αράτου, που δεν συμφωνούσαν με τον Πτολεμαίο, με δικούς του, βλ. Constantinides, ό.π., σ. 72 σημ. 33, 148 σημ. 97. Τα σχετικά αποσπάσματα παραθέτουν ο Martin, Histoire, σσ. 295-299 και ο Kidd (1997), σσ. 55-57. Οι αλλαγές αυτές περιέχονται στον κώδ. Edimb. Adv. Ms. 18.7.15 (ff. 98r-99v), αυτόγραφο του Πλανούδη, απ' όπου πέρασαν στα γνωστά πλανούδεια χφφ των *Φαινομένων* (βλ. Martin, *Histoire*, σσ. 247-255· *Scholia*, σσ. VII-VIII και XXIX-XXXIII· πιο πρόσφατα, Martin (1998) I CXLV-CLV, (με την προσθήκη του Harvardensis Typ. 18)).

58. Βλ. Constantinides, ό.π., σ. 1.

59. Βλ. Mansfeld, «Cosmic Distances», 190-191. Οι ομοιότητες και οι διαφορές που το *Περὶ τοῦ παντὸς* μοιράζεται με το *Isagoga bis excerpta* αποδεικνύουν την αναγωγή τους σε κοινό πρόγονο, που εντοπίζεται χρονικά μετά τη διαμόρφωση της πηγής του Αετίου.

60. Με την παρατήρηση αυτή δεν εννοούμε ότι τα κείμενα του Αχιλλέα ήταν καταρχάς χωριστά μεταξύ τους, όπως φαίνεται να υπαινίσσεται με το ερώτημά της η Aujac, ό.π., 181: «Qui a réuni ces textes, quand et comment?». Δεν συμμεριζόμαστε αυτές τις επιφυλάξεις. Σε κάθε περίπτωση, δεν συσχετίζουμε την «επεξεργασία» αυτή με τη δράση του «revisor R»,

φιλολογίας» της εποχής του. Όσον αφορά τη σχέση τους με τα ομοειδή έργα που αναφέρθηκαν παραπάνω, η θεματολογική τους συγγένεια και η εξάρτηση τους από κοινή (δοξογραφική) πηγή, που το *Περὶ τοῦ παντός* μοιράζεται μ' αυτά, μαρτυρούν ότι τα συγκεκριμένα κείμενα συνδέονταν στενά και ότι κάποια στιγμή συγκεντρώθηκαν σε ενιαίο σώμα, όπως δείχνει επιπλέον και το ότι συγκαταλέγονται από κοινού στον Vat. gr. 191. Δεδομένου επίσης ότι ο Anonymus II χρονολογείται κατά προσέγγιση στον 6ον αι. μ.Χ.,[61] συμπεραίνουμε ότι ο συντάκτης, ή ο «revisor», του Vat. gr. 191 αναπαρήγαγε ένα καθιερωμένο σχήμα στη διδασκαλία της κοσμολογίας και της αστρονομίας: σ' αυτό περιλαμβάνονταν εξάπαντος τα *Φαινόμενα* του Αράτου.

Τη σύζευξη της κοσμολογίας με τη φιλολογική εξήγηση του ποιήματος αποκαλύπτει επιπλέον η παράθεση στίχων του Ησιόδου (*Θεογ.* 722-725) στο *Isagoga bis excerpta* 19 («*Περὶ ἀποστάσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς*»).[62] Δεν πρόκειται βέβαια για κάτι τυχαίο: ο Ησίοδος αξιοποιήθηκε λόγω της ιδιότητάς του ως προτύπου του Αράτου.[63] Διαπιστώνεται έτσι ότι ο συντάκτης του *Isagoga bis excerpta* διατηρεί τη φιλολογική του πρό-

---

όπως ονομάζει ο Turyn (ό.π., σσ. 89-94) τον ανώνυμο Βυζαντινό που διασκεύασε και διαρρύθμισε το υλικό του Vat. gr. 191.

61. Maass, *Commentariorum*, σ. XXI.

62. Για το σημαντικό θέμα των αποστάσεων βλ. γενικά Mansfeld, «Cosmic Distances» και C. J. Osborne, «Archimedes on the Dimensions of the Cosmos», *Isis* 74 (1983) 234-242. Οι σχετικές πηγές πάσχουν από εκτεταμένη φθορά – τόσο όσον αφορά τους αριθμούς που μαρτυρούνται, όσο και την πατρότητα των απόψεων. Σχετικό υλικό διασώζουν επίσης ο Ιππόλυτος Ρώμης (*Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἔλεγχος* 4.8-11 Marcovich) και ο Πλούταρχος (*Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης* 925a-d Pohlenz).

Στο *Isagoga bis excerpta* 14 («*Περὶ ἀπλανῶν καὶ πλανητῶν*») εντοπίζεται μία ανακρίβεια· συγκεκριμένα, αποδίδεται στον Άρατο η καταμέτρηση των απλανών αστέρων (Martin, *Scholia*, σσ. 26-27): *καὶ τῶν μὲν ἀπλανῶν τῶν σὺν τῷ παντὶ περιαγομένων τὰ μὲν ἀκατανόμαστα ἡμῖν καὶ ἀπερίληπτα* [...], *τὰ δὲ κατωνομασμένα ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους χίλιά εἰσι κατὰ τὸν Ἄρατον*. Προφανώς, αυτός που εννοείται εδώ είναι ο Πτολεμαίος, κάτι που ανάγει τη συγκεκριμένη μαρτυρία σε terminus post quem για τη σύνθεση αυτού του κειμένου (δηλ. μετά το 2ο μισό του 2ου αι. μ.Χ). Για τον αστρικό κατάλογο του διάσημου αστρονόμου βλ. J. Evans, *The History and Practice of Ancient Astronomy*, Νέα Υόρκη - Οξφόρδη 1998, σ. 264 κ.ε. και Fr. Boll, «Die Sternkataloge des Hipparch und des Ptolemaios», *Bibliotheca Mathematica* 3 (1901) 185-195.

63. Ο Mansfeld, «Cosmic Distances», σ. 191, δεν αποκλείει να περιέχονταν οι ησιόδειοι στίχοι σε μια συλλογή προδρομική εκείνης του Αετίου (από την οποία απουσιάζουν στο αντίστοιχο εδάφιο) και να εισήχθησαν στο *Isagoga bis excerpta* από τον «excerptor» του κειμένου αυτού. Αν ισχύει η δεύτερη υπόθεση, ο διασκευαστής ενδεχομένως εξαίρεσε στο σημείο αυτό το δοξογραφικό υλικό που βρήκε στην πηγή του, θεωρώντας προφανώς καταλληλότερο το παράθεμα από τον Ησίοδο, λόγω της γραμματολογικής συγγένειας του έργου του Ασκραίου με τα *Φαινόμενα*. Στον άγνωστο «excerptor» αποδίδει την πρωτοβουλία αυτή και ο M. L. West, *Hesiod: Theogony. With Prolegomena and Commentary*, Οξφόρδη 1972, σ. 68.

θεση ακόμη και σε δοξογραφικά συμφραζόμενα. Θεωρούμε ότι κείμενα όπως αυτό μας βοηθούν να αντιληφθούμε πώς προσέγγιζαν τα *Φαινόμενα* στη σχολική αίθουσα.[64]

Την αξιοποίηση της δοξογραφίας στην εξήγηση του αράτειου κειμένου την καταδεικνύουν επιπλέον τα Σχόλια στην *Έξαήμερο* του Καισαρείας Βασιλείου.[65] Σύμφωνα με τον Pasquali, ο συντάκτης των Σχολίων αυτών βασίστηκε στο *Περὶ τοῦ παντὸς* και αξιοποίησε κάποιες από τις παρατηρήσεις του Αχιλλέα.[66] Η άποψη αυτή αμφισβητείται τώρα από κάποιους ερευνητές: τα συγκεκριμένα Σχόλια περιγράφονται ως κείμενο «συγγενές» με το *Περὶ τοῦ παντός*, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της δοξογραφίας.[67] Ο σχολιαστής αυτός όμως πήρε από την αράτεια γραμματεία και τους καταλόγους των συγγραφέων, καταλόγους οι οποίοι παραδίδονται στους κώδικες Vat. gr. 191 και Vat. gr. 381. Πρόκειται, ως γνωστόν, για ονόματα συγγραφέων οι οποίοι είτε ασχολήθηκαν φιλολογικά με τον Άρατο και το έργο του (κατάλ. A και A*: «*Οἱ περὶ τοῦ ποιητοῦ συνταξάμενοι*») είτε συνέθεσαν οι ίδιοι έργα αστρονομίας

64. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 21: «[...] et la parallèle Aratos-Hésiode était devenu sans doute un poncif scolaire». Στο έργο του Μαξίμου από την Τύρο (*Διάλεξις* 24.1a-24.1c.7 Hobein), έργο επηρεασμένο από τη θεματολογία του μαθήματος της «δημιουργικής γραφής», ο Άρατος έχει αντικαταστήσει τον Ησίοδο στη αντιθετική σύγκριση των γεωργικών με τα πολεμικά έργα (κάτι που φέρνει στη μνήμη τον *Ἀγῶνα Ἡσιόδου καὶ Ὁμήρου*): [...] *καὶ αὐτοὶ ἀναβιβασόμεθα ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος ποιητὴν ἄλλον οὐδὲν ἀδοξότερον τοῦ Ὁμήρου* [...] (ακολουθεί η παράθεση των *Φαινομένων* 131-132). Βλ. παρακάτω, σ. 85 και σημ. 131.

65. Για τις πηγές του Βασιλείου βλ. E. Amand de Mendieta, «La préparation et la composition des neuf *Homélies sur l'Hexaèméron* de Basile de Césarée. Le problème des sources littéraires immédiates», *Stud. Patr.* 16 (Βερολίνο 1985) 349-367. Όσον αφορά τα Σχόλια στην *Έξαήμερο*, αυτά περιέχουν δοξογραφικό υλικό. Για τα σχετικά εδάφια των γνωστών ως «Doxographica Pasquali» βλ. Pasquali, «Doxographica aus Basiliusscholien»· πρόσθετο υλικό εντόπισε ο T. Poljakov, «The Unpublished Doxographica Scholia on St. Basil's *Hexaemeron*», *RHT* 12-13 (1982-1983) 367-369, ενώ αυτό που δημοσίευσε η A. Cataldi-Palau, «Complemento a *Doxographica aus Basiliusscholien* di G. Pasquali», *RHT* 17 (1987) 347-351, δεν είναι ακριβώς δοξογραφικό, πέρα από μια σύντομη αναφορά στην άποψη του Αριστοτέλη για την αρχή του κόσμου (συγκεκριμένα, την απουσία αρχής, βλ. και Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 307 σημ. 45). Για τη θέση των «Doxographica Pasquali» στην παράδοση των *Placita* βλ. και πάλι Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 306-312.

66. Βλ. Pasquali, ό.π., σσ. 565-566, 572 και Diels, *DG*, σ. 19 σημ. 2. Ο Pasquali επισήμανε επιπλέον ότι ο σχολιαστής υιοθέτησε ακόμη και αστρονομικά σχόλια από τον Αχιλλέα. Αυτά όμως δεν ήταν και τόσο «φιλοσοφικά» (όσον αφορά την εμβάθυνση), σύμφωνα με τον Maass, *Aratea*, σ. 21.

67. Οι Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 305, χαρακτηρίζουν το έργο του Αετίου, το *Περὶ τοῦ παντὸς* του Αχιλλέα και τα δοξογραφικά Σχόλια στην *Έξαήμερο* ως «[...] cousin writings, sharing the same ancestry [...]», εξηγώντας έτσι τις ομοιότητές τους. Πρβ. Algra, ό.π., 487 σημ. 34. Βλ. την ανασύνθεση της μεταβίβασης του σχετικού υλικού («schema of transmission») στους Mansfeld – Runia, ό.π., σ. 328.

(κατάλ. Β: «*Οἱ περὶ τοῦ πόλου συντάξαντες*»).[68] Κρίνουμε ότι το στοιχείο αυτό επικυρώνει καταρχάς την άποψη του Pasquali,[69] σχετικά με την οφειλή του συντάκτη των Σχολίων της *Ἑξαημέρου* στο *Περὶ τοῦ παντός*. Κι αυτό, γιατί – ανεξάρτητα από τη σχέση του με τη δοξογραφία – ο σχολιαστής βασίστηκε μάλλον σε υλικό παρόμοιο με εκείνο που περιέχεται στα συγκεκριμένα χφφ: αυτά, όπως ήδη αναφέρθηκε, διασώζουν τα κείμενα του Αχιλλέα.[70] Επρόκειτο κατά πάσα πιθανότητα για μια ενιαία ερμηνευτική παράδοση των *Φαινομένων*, από την οποία αντλήθηκε συνολικά το συγκεκριμένο υλικό.[71] Από το άλλο μέρος, ο Αχιλλέας φαίνεται να βρίσκεται κοντά στη γένεση των κειμένων αυτών, ενώ δεν θα αποκλείαμε να συνέταξε (ή να διασκεύασε) ο ίδιος τους προαναφερθέντες καταλόγους. Μολονότι οι δύο Βατικανοί κώδικες είναι αρκετά μεταγενέστεροι (13ος-14ος αι.), μας επιτρέπουν να διαπιστώσουμε την ύπαρξη ενός εξηγητικού-διδακτικού corpus,[72] σχετικού με τον Άρατο, το οποίο συνόδευε το ποίημα – τουλάχιστον από την ύστερη αρχαιότητα και πέρα – σε μια διακλάδωση της χειρόγραφης παράδοσης των *Φαινομένων*. Η διακλάδωση αυτή σχετιζόταν οπωσδήποτε με τη διδασκαλία του έργου.

Παρά την πίστη μας στην προσωπική συμβολή του γραμματικού που εξετάζουμε εδώ, κρίνουμε ότι ο συνδυασμός αυτός των γραμματειακών ειδών τού επιβλήθηκε έως έναν βαθμό από τις πηγές του. Κι αυτό, γιατί ο ίδιος αξιοποίησε όχι μόνον όσες τον συνέδεαν με τη δοξογραφία, αλλά και κάποιες που προσέγγιζαν καθαρά φιλολογικά τα *Φαινόμενα*. Ορισμένες ανήκαν και στις δύο κατηγορίες· ήταν, ταυτόχρονα, υπομνήματα στον Άρατο, αλλά σχετίζονταν στενά και με τη γέννηση της δοξογραφίας: αναφερόμαστε συγκεκριμένα στον Διόδωρο τον Αλεξανδρινό.[73] Παρά την προβληματική ανασύνθεση της παράδοσης των *Placita* από τον Diels,[74] υποστηρίζουμε επιπλέον ότι η συλλογή των *Φυσικῶν δοξῶν*[75] συ-

68. Βλ. Maass, *Aratea*, σ. 121-123· Martin, *Histoire*, σ. 183· Weinhold, ό.π., σ. 48.

69. Ο Pasquali, ό.π., σ. 566, αναφέρεται βέβαια στο «αυθεντικό» κείμενο του Αχιλλέα, το οποίο πίστευε ότι δεν το διαθέτουμε σήμερα. Ο ίδιος πάντως κατέληξε σε αδόκιμα συμπεράσματα αναφορικά με τους συγκεκριμένους καταλόγους και τη σχέση τους με τον 1ο *Βίο*. Κι αυτό, εξαιτίας της άρνησής του να αποδεχθεί την άποψη του Maass (*Aratea*, σ. 17) ότι ο *Βίος* αυτός πρέπει να αποδοθεί στον Αχιλλέα.

70. Σύμφωνα με τον Di Maria (1996), τα δύο αυτά χφφ συνιστούν τη μία από τις δύο οικογένειες της παράδοσης των σχετικών κειμένων (familia A) και διασώζουν το σύνολο των έργων του Αχιλλέα. Βλ. και Aujac, ό.π., σ. 181.

71. Ο Pasquali, ό.π., σ. 573, θεωρούσε ότι ο συγγρ. του 1ου *Βίου* του Αράτου, ο οποίος διασώζει σχετικό με τους καταλόγους υλικό, άντλησε από την πηγή του Αχιλλέα. Σύμφωνα με τη σύγχρονη άποψη, ο βιογράφος και ο Αχιλλέας είναι ένα και το αυτό πρόσωπο.

72. Πρβ. Di Maria (1996), σ. VII και XIII.

73. Βλ. Pasquali, ό.π., σ. 571· Maass *Aratea*, σ. 159· επίσης, Martin, *Histoire*, σσ. 30-31.

74. Βλ. Mansfeld, «*Physikai doxai* and *Problēmata physika*», σ. 63, και την εξαντλητική

μπεριλάμβανε σε κάποια προδρομική μορφή της αποσπάσματα των *Φαινομένων*. Βασίζουμε την υπόθεσή μας στην ενασχόληση μελών της Σχολής του Ποσειδωνίου με το ποίημα. Ο ίδιος ο στωικός σχολάρχης αξιοποίησε τον Άρατο στην πραγμάτευση θεμάτων που αφορούν το φυσικό περιβάλλον,[76] ενώ φέρεται επιπλέον να συνέγραψε το *Περὶ συγκρίσεως Ἀράτου καὶ Ὁμήρου περὶ τῶν μαθηματικῶν*.[77] Ενδεχομένως, το έργο αυτό ήταν ένα ακόμη διδακτικό εγχειρίδιο, αν βασιστούμε στον Anonymus II 3 (*Isagoga in Arati Phaenomena* 2.2 Maass = Ποσειδώνιος απ. 48a E-K).[78] Δεν αποκλείεται, επομένως, να γνώριζε ο Αχιλλέας συλλογές *δοξῶν*, σχετικών με την κοσμολογία, που ανάγονταν στη στωική Σχολή της Ρόδου: στο *Περὶ τοῦ παντὸς* 8 («*Εἰ ἔστι τι ἐκτός*» [*κενόν* del. Di Maria][79]) η διάταξη του υλικού, που περιέχει τις διαφωνίες των φιλοσόφων, δεν ακολουθεί την καθιερωμένη στωική τυπολογία, αλλά κάποια που πρέπει μάλλον να αποδοθεί στον Ποσειδώνιο[80]. Δεν σπεύδουμε

εξέταση των σχέσεων των σχετικών κειμένων στους Mansfeld – Runia, ό.π. Ως γνωστόν, ο Diels ονόμασε τη συλλογή αυτή *Vetusta placita*, βλ. *DG*, σ. 178 κ.ε.

75. Ο Diels (*DG*, σ. 178 κ.ε.) την εντόπιζε χρονικά στον 1ον αι. π.Χ.

76. Ο Ποσειδώνιος αναφέρεται εξάλλου δύο φορές στα Σχόλια στον Άρατο: σε σχέση με τα *παρήλια* (Σχόλια 881) και με τους κομήτες (Σχόλια 1091).

77. Ο Maass (*Aratea*, σ. 186) θεωρούσε ότι ο τίτλος αυτός δεν δηλώνει ειδικό έργο, αλλά ότι ο Ποσειδώνιος ανέφερε τον Άρατο σε κάποιο έργο μετεωρολογίας. Η άποψή του δεν θεωρείται σήμερα έγκυρη. Το όνομα του Ποσειδωνίου πρέπει να εξέπεσε από το κείμενο του 3ου *Βίου* (Martin, *Scholia*, σ. 17 = Ποσειδώνιος απ. 48 E-K), με αποτέλεσμα το *Περὶ συγκρίσεως Ἀράτου καὶ Ὁμήρου περὶ τῶν μαθηματικῶν* να φαίνεται σαν να αποδίδεται στον Διονύσιο (κατά τη γνώμη μας τον Θράκα, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 366-367 και Weinhold, ό.π., σ. 33 σημ. 1 – αντίθετα, ο I. G. Kidd, *Posidonius II: The Commentary: [i] Testimonia and Fragments 1-149*, Cambridge 1988, σ. 215, θεωρεί ότι ο Διονύσιος ο Θράκας – ένας ομηριστής – δεν έχει θέση στα συμφραζόμενα της κοσμολογίας και υποστηρίζει ότι εδώ εννοείται ο Διονύσιος ο Κυρηναίος, ο στωικός μαθητής του Αντιπάτρου από την Ταρσό· την άποψη αυτή τη διατύπωσε παλαιότερα ο Grönert (*Menedemos und Kolotes*, Λειψία 1906, σ. 183), βλ. και Martin, *Histoire*, σ. 30 σημ. 1). Σύμφωνα με τον 3ο *Βίο*, [...] *ταύτης δὲ τῆς γνώμης ἔχεται καὶ Ἵππαρχος ὁ Βιθυνὸς* [...] *συναγορεύει δὲ αὐτῷ καὶ Διονύσιος* [***] *ἐν τῷ Περὶ συγκρίσεως Ἀράτου καὶ Ὁμήρου περὶ τῶν μαθηματικῶν*. Παρά τα προβληματικά του λατινικά, ακολουθούμε τον Anonymus II 3, *Isagoga in Arati Phaenomena* 2.2 Maass (= Ποσειδώνιος απ. 48a E-K): [...] Ipparchus quoque Bithyneus «Apud Aratum et Eudoxum» et Dionysium, manifeste potius Thrax [...], et Posidonius in «Praedicatione Homeri et Arati de mathematicis». Βλ. και Martin, Histoire, σσ. 171-173. Για τη σχέση των δύο αυτών πηγών βλ. Maass, *Commentariorum*, σ. XXX και Martin, *Histoire*, σσ. 133-139.

78. Έτσι ερμηνεύει τον όρο «praedicatione» και ο I. G. Kidd, ό.π., σ. 215.

79. Πρβ. τον τίτλο του αντίστοιχου κεφ. του Ψ.-Πλουτάρχου, «*Περὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου εἰ ἔστι κενόν*». Βλ. και Algra, ό.π., 487 και τη σημ. 32.

80. Αέτιος 2.9.3 Diels = Ποσειδώνιος απ. 97 E-K. Βλ. I. G. Kidd, ό.π., σ. 392 και Mansfeld, «*Physikai doxai* and *Problēmata physika*», σ. 90 σημ. 110. Τα όσα περιέχονται στο *Περὶ τοῦ παντὸς* 8 έρχονται σε άμεση αντίφαση με το επόμενο κεφ., το *Περὶ τοῦ παντὸς* 9 («*Εἰ ἕστηκεν ὁ κόσμος*»). Βλ. ειδικότερα Algra, ό.π., 485-490 (ο ερευνητής αυτός είναι επιφυλακτικός ως προς την πατρότητα αυτής της ανακολουθίας – αν θα πρέπει δηλ. να την

πάντως να συμπεράνουμε την οφειλή του Αχιλλέα ούτε στα πρωτότυπα έργα του στωικού σχολάρχη[81] ούτε σε μια καθαυτό δοξογραφική συλλογή. Ο εκτεταμένος ο συμφυρμός, που έχουν υποστεί τα σχετικά κείμενα, καθιστά μάλλον αδύνατον να αναχθούμε στα πρωτότυπα. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι τα Σχόλια στον Άρατο (Q) 59-60 και (S) 60 Martin αποδίδουν στον Διόδωρο μιαν άποψη η οποία απαντά και στο *Περὶ τοῦ παντός* 28.6 Di Maria («*Περὶ τοῦ ἄξονος*»): πρόκειται για την απόπειρα ερμηνείας μιας γνωστής κριτικοερμηνευτικής crux των *Φαινομένων*.[82]

Η καθαυτό φιλολογική οπτική του Αχιλλέα αποκαλύπτεται, φυσικά, στον 1ο *Βίο* και στο *Περὶ ἐξηγήσεως*. Το δεύτερο από τα δύο αυτά έργα

αποδώσουμε (α) στον Αχιλλέα, (β) στην πηγή του, ή (γ) στον μεταγενέστερο *epitomator* (βλ. ειδικά σ. 486 σημ. 31 – η έμφαση είναι του Algra)). Ο I. G. Kidd θεωρεί ότι τα όσα αναφέρει ο Αχιλλέας ανάγονται απευθείας στον Ποσειδώνιο· προς επίρρωση της άποψής του προτείνει να αντιβάλουμε τα απ. 129, 148 και 209 E-K, με τα ανάλογα κεφ. του *Περὶ τοῦ παντός*. Ο Algra όμως (ό.π., 489 σημ. 39) επισημαίνει ότι στην άποψή του αυτή ο I. G. Kidd δεν έλαβε υπόψη του τις ενδιάμεσες πηγές, δηλ. τον Διόδωρο και τον Εύδωρο. Για τη σχέση του Αχιλλέα με το έργο των δύο αυτών συγγρ. βλ. τις παρασελίδιες σημειώσεις του Maass στην έκδοση του *Περὶ τοῦ παντός* (*Commentariorum*, σσ. 27-75) και Pasquali, ό.π., σσ. 567-568, 571. Βλ. και παρακάτω, τη σημ. 82. Γενικά για τις πηγές του Αχιλλέα βλ. Diels, *DG*, σσ. 17-27.

81. Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι ο Αχιλλέας διασώζει (*Περὶ τοῦ παντὸς* 13.1-3 Di Maria («*Εἰ ζῷα οἱ ἀστέρες*»)) την άποψη του Ποσειδωνίου σχετικά με τη συνεκτική δράση της ψυχής στα σώματα, που φαίνεται ότι ήταν σύμφωνη με τα αντίστοιχα πλατωνικά και αριστοτελικά δόγματα. Βλ. J. R. Mattingly, «Cosmogony and Stereometry in Posidonian Physics», *Osiris* 3 (1937) 558-583 (εδώ: 572).

82. Τα κείμενα έχουν ως εξής: *οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δεξιὰ μὲν τὰ βόρεια, ἀριστερὰ δὲ τὰ νότια καλοῦσιν* (*Περὶ τοῦ παντὸς* 28.6 Di Maria) ~ *δεξιὰ δέ φησιν ὁ μαθηματικὸς Διόδωρος λέγεσθαι νῦν τὰ βόρεια* (Σχόλια Q) = *δεξιὰ δέ φησιν ὁ μαθηματικὸς Διόδωρος λέγεσθαι τὰ βόρεια* (Σχόλια S). Πρβ. Σχόλια στον Άρατο (MQDΔKVUA) 69 (Martin, *Scholia*, σ. 103). Για τον Διόδωρο ως πηγή του Αχιλλέα βλ. και Weinhold, ό.π., σ. 48· Diels, *DG*, σ. 22 (ο Diels θεωρούσε ότι ο Αχιλλέας χρησιμοποίησε το έργο του Ευδώρου, ο οποίος βασίστηκε στον Διόδωρο)· Martin, *Histoire*, σ. 30. Ο Άρατος συγχέει ενίοτε στην ουρανογραφία του το «δεξί» με το «αριστερό» κάποιων αστερισμών. Αυτό πιθανόν οφείλεται στη χρήση εικαστικών αναπαραστάσεων του ουρανού (χαρτών ή σφαιρών), βλ. B. Bakhouche, «La peinture des constellations dans la littérature aratéenne latine: Le problème de la droite et de la gauche», *AC* 66 (1997) 145-168. Μολονότι η Bakhouche εστιάζει στη λατινική γραμματεία, τα συμπεράσματά της είναι έγκυρα και για τον Άρατο. Αν πράγματι το *Ἔνοπτρον* του Ευδόξου (βλ. Ίππαρχος 1.2.2 κ.α. Manitius) ήταν μια εικαστική απεικόνιση του ουρανού (κατά πάσα πιθανότητα μια σφαίρα), όπως υποθέτει ο Martin ([1998] I XCII) βασισμένος στον Κικέρωνα (De *rep.* 1.14 και 1.22), η χρήση του από τον Άρατο θα εξηγούσε κάποια από τα σφάλματα του ποιητή. Ο Martin, (1998) I XCVII σημ. 31, υποστηρίζει ότι συγχύστηκε από μία τέτοια κατασκευή ο Άρατος στα *Φαινόμενα* 69-70 ([...] *μέσσῳ δ' ἐφύπερθε καρήνῳ / δεξιτεροῦ ποδὸς ἄκρον ἔχει σκολιοῖο Δράκοντος*). Διαφορετικά ερμηνεύουν την «αβλεψία» αυτή του ποιητή άλλοι ερευνητές, παρέλκει όμως εδώ η παράθεση των απόψεών τους. Αν θεωρήσουμε πάντως έγκυρο τον Ίππαρχο 1.9.2 Manitius (= Εύδοξος απ. 63b.1-2 Lasserre: *Λέγει γοῦν* [ενν. ο *Εὔδοξος*] *ἐν τῷ Ἐνόπτρῳ οὕτως* [...]), τότε η υπόθεση του Martin, αν και ελκυστική, μένει αστήρικτη (η έμφαση δική μας).

ήταν προφανώς υπόμνημα.[83] Η συγκεκριμένη υπόθεση φαίνεται καταρχάς να προσκρούει σε εδάφιο του *Περὶ τοῦ παντός* (1.7 Di Maria), όπου παραθέτοντας τα *Φαινόμενα* 10-12 (*αὐτὸς γὰρ τάδε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν / ἄστρα διακρίνας, ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν / ἀστέρας οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν*) ο Αχιλλέας παραδίδει τη διαφορετική γραφή *τάδε*, αντί της καθιερωμένης *τά γε* που προτιμάται από τους εκδότες του ποιήματος. Δεδομένου ότι οι συγκεκριμένοι στίχοι απαντούν με το ίδιο σφάλμα και στον Ψ.-Πλούταρχο 889f1-5 Mau (= Αέτιος 2.19.3 Diels),[84] οδηγείται κανείς να συμπεράνει ότι ο συγγραφέας του *Περὶ τοῦ παντὸς* ακολούθησε πιστά κάποια δοξογραφική πηγή· αν ίσχυε κάτι τέτοιο, θα περιόριζε σημαντικά τη βεβαιότητά μας ότι ο δεύτερος γνώριζε σε βάθος το κείμενο των *Φαινομένων*. Στρεφόμενοι στα χφφ διαπιστώνουμε ότι ορισμένα από αυτά παραδίδουν το ίδιο σφάλμα,[85] κάτι που μας νομιμοποιεί να συμπεράνουμε ότι ο Αχιλλέας ακολούθησε εδώ κάποιο αντίγραφο του ποιήματος.

Στο ίδιο πνεύμα πάντα, προβληματίζει επίσης και το ότι το έργο *Κανὼν* δεν περιέχεται στην αράτεια εργογραφία του 1ου *Βίου*. Το έργο αυτό όμως αποδίδεται στον Άρατο σε τρία εδάφια του *Περὶ τοῦ παντός*: στο 15.2 («*Περὶ πλανήτων*»), στο 16.5 («*Τάξις τῶν ζ΄ σφαιρῶν*») και στο 19.1 Di Maria («*Περὶ ἡλίου*»).[86] Ερμηνεύουμε την ανακολουθία αυτή ως

83. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 37. Η επιλογή του Martin να τυπώσει τα περιεχόμενα του *Περὶ ἐξηγήσεως* ανάμεσα στα σχόλια του προοιμίου (*Φαινόμενα* 1-18) απέδειξε έμπρακτα τη σχέση του κειμένου αυτού με τα Σχόλια στον Άρατο. Ο Maass (*Aratea*, σσ. 21-34) ανέδειξε τις ομοιότητες του *Περὶ ἐξηγήσεως* με τα Σχόλια του Marcianus gr. 476, του αρχαιότερου και βασικότερου κώδικα των *Φαινομένων*, αποδίδοντάς τες σε εξάρτηση από κοινή πηγή. Πρβ. Martin, *Histoire*, σ. 102.

84. Για το δοξογραφικό κείμενο του Ψ.-Πλουτάρχου και τη σχέση του με τη συλλογή του Αετίου βλ. Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 121-195.

85. Βλ. το κριτικό υπόμνημα του Martin (1998): *τάδε* KIJA (haec *Aratus Latinus*): *τά τε* QNS: *τά γε* ΜΟΔΗVPCE edd. Στην νέα αυτή έκδοση του ποιήματος ο Γάλλος ειδικός αξιολογεί εκ νέου τα χφφ και ανασκευάζει κάποιες από τις απόψεις που είχε διατυπώσει στο *Histoire du texte* (βλ. και Martin, *REG* 111 (1998) 375-376· πρβ. Martin, *Scholia*, σ. XIX κ.ε.). Η γραφή haec του *Arat. Lat.* αποδεικνύει ότι σε διακλάδωση της παράδοσης του ελληνικού κειμένου είχε ήδη παγιωθεί η γραφή *τάδε*. Δεδομένου ότι ο *Arat. Lat.* ανάγεται – σύμφωνα πάντα με τον J. Martin (*Histoire*, σσ. 221-223· βλ. ακόμη Kidd (1997), σ. 49· Martin (1998) I CXXVII) – στην έκδοση Φ, την περίπου σύγχρονη με τον Αχιλλέα, νομιμοποιούμαστε να υποθέσουμε ότι ο γραμματικός αυτός υιοθέτησε το σφάλμα από πηγή ανεξάρτητη από τις δοξογραφικές συλλογές. Για την προέλευση και τη χρονολόγηση της ανώνυμης αυτής λατινικής μετάφρασης (που χαρακτηρίστηκε «βάρβαρη», βλ. Maass, *Commentariorum*, σ. XXXVII· Martin (1956), σ. XVIII – το κείμενο στον Maass, *Commentariorum*, σσ. 175-306) βλ. H. Le Bourdellès, *L'Aratus Latinus: Etude sur la culture et la langue latine dans le Nord de la France au VIIIe siècle*, Lille 1985. Σύντομη περιγραφή του μηχανισμού παραγωγής των σφαλμάτων που βαρύνουν το λατινικό κείμενο βλ. Kidd (1997), σσ. 52-55.

86. Βλ. Maass, *Aratea*, σσ. 209-248 (ειδικά: σσ. 219-220)· Martin, *Histoire*, σσ. 177-182·

οφειλόμενη στη χρήση κάποιας πηγής ανεξάρτητης από το υλικό που αξιοποίησε ο Αχιλλέας στη συγγραφή του 1ου *Βίου*.[87]

Η ιδιότητα του γραμματικού αναδεικνύεται σαφέστερα στο *Περὶ ἐξηγήσεως*, όταν ο συγγραφέας του αναφέρεται στη φθορά του αράτειου κειμένου (3.1 Di Maria): *ἐλύμηναν δὲ πολλοὶ τοῦτο τὸ ποίημα ζωγράφοι καὶ ἀστρονόμοι καὶ γραμματικοὶ καὶ γεωμέτραι, ἕκαστος αὐτῶν πρὸς τὸ βούλημα τὸ ἴδιον γραφὰς καὶ ἐξηγήσεις ποιούμενοι.*[88] Αυτή η καταρχήν αξιολόγηση αποκαλύπτει την κριτική ματιά ενός φιλολόγου, επαρκώς ενημερωμένου σε θέματα της παράδοσης των *Φαινομένων*.[89] Δεν αποκλείεται μάλιστα να πρότεινε ο Αχιλλέας ακόμη και διορθώσεις των σφαλμάτων, ενδεχομένως στα χαμένα τμήματα του αποσπασματικά σωζόμενου αυτού κειμένου. Η φράση *πρὸς τὸ βούλημα τὸ ἴδιον* περιγράφει εσκεμμένες παραποιήσεις ή ιδιάζουσες ερμηνείες που βάρυναν γενικότερα την αράτεια παράδοση – τόσο την εικαστική, όσο και τη λογοτεχνική. Οι υπομνηματιστές του ποιήματος διέπονταν ενίοτε από ιδιοτελή κίνητρα, όπως λ.χ. από την επιθυμία να αναδείξουν το δικό τους έργο σε βάρος εκείνου που ανέλαβαν να ερμηνεύσουν.[90] Ανεξάρτητα πάντως από την πρόθεση των ερμηνευτών του, η φθορά στο κείμενο των *Φαινομένων* ήταν αναπόφευκτη. Η αδιάλειπτη διδασκαλία του ποιήματος από τον 2ον αι. π.Χ. και πέρα[91] επέβαλε τον «εκσυγχρονισμό» των αστρονομικών

Almirall (1996), σ. 17· A. Couat, *Alexandrian Poetry under the First Three Ptolemies* (*324-222 B.C.*) (engl. transl. J. Loeb), Λονδίνο 1931 (ανατ. Σικάγο 1991), σ. 475 σημ. 2.

87. Ελάχιστα μπορούν να ειπωθούν για το συγκεκριμένο έργο, που αποδίδεται στον Άρατο: η αυθεντικότητά του δεν μπορεί να αποδειχθεί ούτε όμως και να απορριφθεί αβασάνιστα. Κι αυτό, γιατί μολονότι τα περιεχόμενά του θυμίζουν τις μεταγενέστερες νεοπυθαγόρειες απόψεις σχετικά με την αρμονία του σύμπαντος, επισημαίνεται ότι παρεμφερής τίτλος απαντά στον 2ο *Βίο*: «[...] *δεύτερον Κανόνος κατατομή* [...]» (Martin, *Scholia*, σ. 11).

88. Τα *Φαινόμενα* απασχόλησαν συγγραφείς από διάφορα γνωστικά πεδία (φιλοσόφους, γραμματικούς, μαθηματικούς), όπως αποδεικνύει η ύπαρξη σχετικού καταλόγου (βλ. παραπάνω, σ. 13). Σχετικά με την έννοια του όρου «*ἐξήγησις*», όπως απαντά στο συγκεκριμένο παράθεμα, βλ. Mansfeld, *Prolegomena*, σσ. 153-154.

89. Ανάλογη ενημέρωση επιδεικνύει αιώνες πριν από τον Αχιλλέα και ο Ίππαρχος (1.9.1, 2.3.9.1, 2.3.32.1-7 Manitius), επικρίνοντας τις διορθώσεις που εισήγαγε στο ποίημα ο Άτταλος. Βλ. παρακάτω, σημ. 94.

90. Κάτι που ισχύει στην περίπτωση του Ιππάρχου, μολονότι ο ίδιος αποποιείται τη φιλολογική ερμηνεία των *Φαινομένων* (1.1.4.3-5 Manitius). Βλ. Weinhold, ό.π., σ. 33 και Kidd (1997), σ. 21. Ο συγκεκριμένος μαθηματικός, όπως και άλλοι συγγρ. που συνέγραψαν υπομνήματα σε τεχνικού περιεχομένου έργα, χρησιμοποίησε φιλολογικές μεθόδους (βλ. ειδικά 2.3.32.1-7 Manitius). Από την ελληνιστική περίοδο και εξής η φιλολογία χρησίμευσε ως «παραδειγματική μέθοδος» ερμηνείας των κειμένων. Βλ. I. Sluiter, «The Dialectics of Genre: Some Aspects of Secondary Literature in Antiquity», στο M. Depew – D. Obbink (επιμ.), *Matrices of Genre: Authors, Canons, and Society*, Cambridge, Mass. - Λονδίνο 2000, σσ. 183-203 [εδώ: 186].

91. Τη διδασκαλία των *Φαινομένων* μας επιτρέπουν να τη συμπεράνουμε η σχο-

του δεδομένων. Η ασυμφωνία των περιγραφών του Αράτου με τα όσα παρείχε η παρατήρηση του ουρανού ήταν φυσική νομοτέλεια κατά την εικαζόμενη περίοδο δράσης του Αχιλλέα – σχεδόν έξι αιώνες μετά τη συγγραφή του ποιήματος. Κι αυτό, γιατί – πέρα από τις ανακρίβειες που περιείχε εξυπαρχής το ποίημα[92] – οι θέσεις των αστερισμών δεν παραμένουν σταθερές ανά τους αιώνες.[93] Δεν αποκλείεται, επομένως, να επιβαρύνθηκε το κείμενο με φθορές, που προκλήθηκαν από την προσπάθεια κάποιων να καταστήσουν την αστρονομία των *Φαινομένων* κατά το δυνατόν συμβατή με τα όσα παρείχαν οι σύγχρονές τους εμπειρικές μέθοδοι[94] αλλά και η πρόοδος της θεωρητικής κοσμολογίας.[95]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η κριτική ματιά του Αχιλλέα στα σχετικά με τα *κατευψευσμένα προοίμια* των *Φαινομένων*, ορισμένα από

λιασμένη έκδοσή τους από τον Άτταλο τον Ρόδιο και η πραγματεία που συνέθεσε ο Ίππαρχος, βλ. τις σημ. 90 και 94. Για τον Βόηθο τον Σιδώνιο βλ. παραπάνω, σ. 65 κ.ε. και τη σημ. 35. Το ποίημα παρέμεινε σταθερά αντικείμενο διδασκαλίας, μολονότι η πρόοδος της αστρονομίας θα έπρεπε – λογικά – να το εξοβελίσει από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Στη δημοτικότητά του συνέβαλαν και οι ποιητικές του αρετές, οι οποίες δεν θα πρέπει να παραβλέπονται (ο J. Irigoin, *RPh* 31 (1957) 302, έκρινε ότι η δημοτικότητα του έργου έως τον 1ον αι. μ.Χ. οφειλόταν στην ομορφιά των στίχων του). Βλ. D. A. Kidd, «The Fame of Aratus», *AUMLA* 15 (1961) 5-18· W. Sale, «The Popularity of Aratus», *CJ* 61 (1966) 160-164· A.-M. Lewis, «The Popularity of the *Phaenomena* of Aratus: A Reevaluation», στο C. Deroux (επιμ.), *Studies in Latin Literature and Roman History VI* [Collection *Latomus*, vol. 217], Βρυξέλλες 1992, σσ. 91-118. Πληρέστερη είναι η έρευνα της Lewis: η φιλόλογος αυτή δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην εισαγωγή του ποιήματος στη σχολική εκπαίδευση.

92. Σ' αυτές αναφέρεται επικριτικά ο Ίππαρχος. Για τη σημερινή αποτίμηση της κριτικής του βλ. Martin (1998) I LXXXVI-LXXXVIII· A. C. Bowen – B. R. Goldstein, «Hipparchus' Treatment of Early Greek Astronomy: The Case of Eudoxus and the Length of Daytime», *PAPhS* 135 (1991) 233-254 (ειδικότερα: σ. 241 κ.ε.))· Αυγερινός, ό.π., σσ. 139-144.

93. Κάτι που οφείλεται στο φαινόμενο της «μετάπτωσης των ισημεριών». Βλ. D. R. Dicks, *Η πρώιμη ελληνική αστρονομία: από τις απαρχές ώς τον Αριστοτέλη*, μτφρ. Μ. Παπαθανασίου, Αθήνα 1991, σ. 31· Evans, ό.π., σσ. 245-248.

94. Αυτή ήταν μάλλον η πρόθεση του Αττάλου, για την οποία επικρίθηκε από τον Ίππαρχο. Σύμφωνα με τον δεύτερο (1.3.3 Manitius), ο Άτταλος «διόρθωσε» τον Άρατο, προκειμένου να εναρμονίσει την ουρανογραφία του ποιήματος με τα παρατηρούμενα στον ουρανό. Βλ. Martin, *Histoire*, σ. 24 (και σημ. 3) και J. Irigoin, «Les éditions de poètes à Alexandrie», στο G. Argoud – J.-Y. Guillaumin (επιμ.), *Sciences exactes et sciences appliqueés à Alexandrie*, (*IIIe siècle av. J.-C. – Ier siècle ap. J.-C.): Actes du Colloque International de Saint-Étienne* (*6-8 juin 1996*) [Centre Jean Palerne – Mémoirs XVI], Saint-Étienne 1998, σσ. 405-413 (εδώ: σ. 405). Ο Άτταλος προσπάθησε να διασώσει το επιστημονικό κύρος των *Φαινομένων*, ενδεχομένως για να τα διατηρήσει χρήσιμα στην εκπαίδευση. Για τις ιδιαίτερες πτυχές της αντιπαράθεσης του Ιππάρχου με τον Άτταλο, αλλά και για τη «διπλή» οπτική των δύο αυτών συγγρ. απέναντι στα *Φαινόμενα* – δηλ. τη φιλολογική και την επιστημονική –, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 356-360 και τις σημ. 77, 81 (με σχετική βιβλιογραφία)· Weinhold, ό.π., σσ. 25-26· Mansfeld, *Prolegomena*, σ. 162 (ο Mansfeld περιγράφει το έργο του Αττάλου ως «editio correctior» των *Φαινομένων*).

95. Weinhold, ό.π., σ. 26.

τα οποία διασώζει στο *Περὶ ἐξηγήσεως*.[96] Η άρνηση του Martin να αποδώσει στον γραμματικό μας το έργο αυτό, καθώς και η άποψή του ότι το συγκεκριμένο κείμενο ανάγεται σε μια προγενέστερη αλεξανδρινή έκδοση του ποιήματος, εξηγούν ίσως την εσφαλμένη – κατά τη γνώμη μας – υπόθεσή του ότι τα προοίμια αυτά παρήχθησαν κατά την ελληνιστική περίοδο.[97] Έτσι οδηγήθηκε ο Γάλλος ειδικός στο συμπέρασμα ότι οι εισαγωγικοί στίχοι των *Φαινομένων* (1-18) αφαιρέθηκαν από τους στωικούς.[98] Η άποψή αυτή όμως δεν στηρίζεται επαρκώς, δεδομένου ότι το προοίμιο του ποιήματος ήταν το κατεξοχήν τμήμα που θεωρήθηκε – ήδη από την αρχαιότητα – συμβατό με τα στωικά δόγματα για τον Θεό-Πατέρα και την Πρόνοιά του απέναντι στους ανθρώπους.[99] Είναι πιο πιθανό το ότι η κατάτμηση του ποιήματος σε θεματικές ενότητες το κατέστησε σε κάποιες περιπτώσεις *ἀπροοιμίαστον*.[100] Οπωσδήποτε πάντως δεν ευθυνόταν γι' αυτό η χειρόγραφη παράδοση του κειμένου, όπως μαρτυρεί έμμεσα ο ίδιος ο Αχιλλέας (*Περὶ ἐξηγήσεως* 3.3 Di Maria): *ἄμεινον οὖν τὸ διὰ τῶν πλείστων ἀντιγράφων προσίεσθαι, οὐ ἡ ἀρχὴ «ἐκ Διὸς ἀρχώμε⟨σ⟩θα. τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν»*.

Η τελευταία αυτή παρατήρηση επιτρέπει την υπόθεση ότι ο ίδιος επιδίωκε να αναχθεί στα ipsissima verba του Αράτου, ως καθαυτό φιλόλογος και πάντως όχι ως αστρονόμος ή δοξογράφος. Αν επενέβη κριτικά στο ποίημα, θα το έπραξε σε μια σχολιασμένη έκδοση των *Φαινομένων*. Πράγματι, τέτοια χαρακτηριστικά έχουν τα *Γένος Ἀράτου καὶ Βίος* (βιοεργογραφικό) και *Περὶ ἐξηγήσεως* (*κατὰ λέξιν* σχόλια).[101] Το βραχύ σε έκταση corpus των έργων του Αχιλλέα συνιστά ένα εισαγωγικό-

96. *Περὶ ἐξηγήσεως* 3.1-2 Di Maria. Βλ. 2ος *Βίος* (Martin, *Scholia*, σ. 13). Σχετικό υλικό διασώζουν και οι Λατίνοι μάρτυρες, όπως ο Anonymus II 3, *Isagoga in Arati Phaenomena* 2.2 Maass (*Commentariorum*, σ. 141). Βλ. Martin, *Histoire*, σσ. 136-137. Ο Martin δεν συσχέτισε βέβαια τη διάσωση του σχετικού υλικού με τον Αχιλλέα, μια και θεωρούσε ότι το *Περὶ ἐξηγήσεως* δεν ήταν έργο αυτού του γραμματικού.

97. Βλ. *Histoire*, σ. 13 κ.ε. Έχουμε υποστηρίξει άλλοτε (βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 519-522) ότι η επέμβαση αυτή πρέπει μάλλον να εντοπιστεί χρονικά στον 2ον αι. μ.Χ.

98. Απέδωσε, συγκεκριμένα, την πρακτική αυτή στους φιλοσόφους της Περγάμου και της Ρόδου, βλ. Martin, *Histoire*, σσ. 14-18.

99. Βλ. Lewis, ό.π., σσ.105-108. Αυτό είναι ιδιαίτερα έκδηλο στη χριστιανική γραμματεία, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 582-588 και 591-594.

100. *Περὶ ἐξηγήσεως* 3.1-2 Di Maria: *φέρεται δὴ τὰ Φαινόμενα ὑπὸ μέν τινων ἀπροοιμίαστα· οἱ μὲν ὁμῶς πολέες τε καὶ ἄλλυδις ἄλλοι ἐόντες* (*Φαιν.* 19), [...] *τὸ μὲν οὖν ἀπροοιμίαστον φέρεσθαι τὸ ποίημα παντελῶς ἐστιν ἀπρεπὲς καὶ ἀνάξιον τῆς τοῦ ποιητοῦ ἀρετῆς καὶ τῆς τηλικαύτης ὑποθέσεως (ἄναρχον γὰρ καὶ ἀκέφαλον ἔσται τὸ ποίημα)* [...].

101. Το συμπέρασμα προκύπτει από τα περιεχόμενα του Vat. gr. 191, ενός κώδικα ο οποίος περιέχει κείμενα που αξιοποιούνταν στη διδασκαλία των *Φαινομένων*. Στα έργα του Αχιλλέα έχει δοθεί ο γενικός τίτλος *Τῶν Ἀράτου Φαινομένων πρὸς εἰσαγωγὴν ἐκ τῶν Ἀχιλλέως*. Βλ. σχετικά Di Maria (1996), σ. VII.

ερμηνευτικό σύνολο κειμένων, παρόμοιο με το είδος που καταγράφεται θεωρητικά στη μεταγενέστερη λατινική γραμματεία.[102] Όπως γίνεται φανερό και από τη διφυή εξηγητική γραμματεία των *Φαινομένων*, έχουμε να κάνουμε με μια ομοιογενή φιλολογική πρακτική. Στη λατινική εκδοχή της, τα αποκαλούμενα schemata isagogica εξετάζουν και γραμματολογικά θέματα, πέρα από τα βιοεργογραφικά δεδομένα[103]. Στο ίδιο πνεύμα, η εξηγητική γραμματεία του ποιήματος του Αράτου δομείται πάνω στους άξονες βιοεργογραφία (ante opus)[104] και *κατὰ λέξιν* σχόλια (in ipso opere).

Από τα δύο αυτά πεδία, ο Αχιλλέας έχει συνεισφέρει σημαντικά στη διάσωση της βιοεργογραφίας του Σολέα ποιητή. Στον 1ο *Βίο* παραδίδει τα σχετικά με την αντιπαράθεση του Καλλιμάχου με τον Πραξιφάνη, τον περιπατητικό κριτικό της ποίησης, αναφορικά με την κριτική αποτίμηση του Αράτου.[105] Υποθέτουμε ότι ο Αχιλλέας άντλησε το σχετικό υλικό από τον Έρμιππο τον Σμυρναίο και παράλληλα αξιοποίησε τα έργα του Ασκληπιάδη του Μυρλεανού.[106] Ο Ασκληπιάδης συνδέεται στενά με τη

---

102. Βλ. Mansfeld, *Prolegomena*, σσ. 43-48. Πρόκειται κυρίως για τα υπομνήματα στον Βεργίλιο, όπως αυτά του Αίλιου Δονάτου και του Σέρβιου. Βλ. D. van Berchem, «Poètes et grammariens: Recherche sur la tradition scolaire d'explication des auteurs», *MH* 9 (1952) 79-87.

103. Θέματα όπως τα «de arte», «de opifice», «de opere», τα οποία ανακαλούν στη μνήμη τις απόψεις του Κοϊντιλιανού, βλ. van Berchem, ό.π., 80 και Mansfeld, *Prolegomena*, σ. 52. Σύμφωνα με τον Αίλιο Δονάτο (*Vitae Vergilianae*, ed. Brummer [Λειψία 1912], σ. 11), [...] quoniam de auctore summatim diximus, de ipso carmine iam dicendum est, [...] id est ante opus et in ipso opere: ante opus titulus, causa, intentio [...]; in ipso opere [...] numerus, ordo, explanatio. Πρβ. τις παρατηρήσεις του Σέρβιου (*Vitae Vergilianae*, σ. 68 Brummer = Servius *In Aen.* ed. Thilo [Λειψία 1881], σ. 1): in exponendis auctoribus haec consideranda sunt: poetae vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum ordo librorum, explanatio. Ο van Berchem (ό.π., σ. 79) θεωρεί σχεδόν ταυτόσημους τους όρους «causa» του Δονάτου και «qualitas» του Σέρβιου. Επισημαίνουμε ότι ανάλογη μεθοδολογική προσέγγιση προτάσσεται των σχολίων σε χφ των *Φαινομένων*: συγκεκριμένα, στον κώδ. Paris. suppl. gr. 652 (15ος αι. – βλ. Martin, *Scholia*, σ. IX), πριν από τα σχόλια του 1ου στίχου, διαβάζουμε: *ἐν ἀρχῇ πάσης βίβλου, πέντε εἰσὶ τὰ ζητούμενα κεφάλαια. τίς ὁ ποιητής, τίς ἡ ποίησις, ἐκ τίνος ἡ αἰτία. τίς ὁ κινητής* (vel *–τός* Martin). *καὶ τίνες ὠφέλειαι* (*Scholia*, σ. 37). Εντυπωσιάζει η ομοιότητα με τις θεωρητικές παρατηρήσεις των Λατίνων σχολιαστών που παραθέσαμε. Τονίζουμε ιδιαίτερα τη χρήση του όρου *αἰτία*.

104. Διαπιστώνεται ότι οι *Βίοι* του Αράτου θίγουν τέτοιου είδους θέματα, όπως: (α) την «πρόθεση του συγγραφέα» (intentio poetae ή scribentis voluntas), βλ. Αχιλλέας, 1ος *Βίος* 5.1 Di Maria, 2ος *Βίος* (Martin, Scholia, σ. 12), 4ος *Βίος* (Martin, Scholia, σ. 21)· (β) ζητήματα αυθεντικότητας, όπως των προφανώς νόθων επιστολών του Αράτου, βλ. Αχιλλέας, 1ος *Βίος* 7.2 Di Maria. Η συγκεκριμένη θεματολογία, μολονότι απηχεί ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ελληνιστικής περιόδου, πρέπει να εντοπιστεί χρονικά στην όψιμη αυτοκρατορική περίοδο και πέρα.

105. Βλ. K. O. Brink, «Callimachus and Aristotle: An Inquiry into Callimachus' Πρὸς Πραξιφάνην», *CQ* 40 (1946) 11-26· Αυγερινός, ό.π., σσ. 310-317.

106. Βλ. Αυγερινός, ό.π., σ. 376 και Martin, *Histoire*, σ. 194. Σύμφωνα με τον Αχιλλέα (1ος *Βίος* 1.2 Di Maria), ο Ασκληπιάδης υποστήριζε στο ενδέκατο βιβλίο τού *Περὶ γραμματικῶν* ότι ο Άρατος ήταν από την Ταρσό και όχι από τους Σόλους (βλ. Αυγερινός, ό.π.,

φιλολογική παράδοση της Περγάμου και της Ρόδου,[107] οι Σχολές των οποίων κυριάρχησαν – κατά την ελληνιστική περίοδο – στην ερμηνεία των *Φαινομένων*.[108] Δεν αποκλείεται να διασώζει ο Αχιλλέας στοιχεία από τη ροδιακή εξηγητική παράδοση του ποιήματος, κάτι στο οποίο συντείνει και η σχέση του με τη δοξογραφία. Εξάλλου, η υπόθεση ότι βασίστηκε στο έργο του Ασκληπιάδη εξηγεί έμμεσα την άποψη του Martin, σύμφωνα με την οποία το *Περὶ ἐξηγήσεως* είναι αρχαιότερο από τον γραμματικό μας. Αυτός θα μπορούσε, πράγματι, να έχει αντλήσει από αρχαιότερο έργο ή να έχει διασκευάσει παραδομένο υλικό. Οι συγκεκριμένες υποθέσεις μας – ειδικότερα εκείνη που αφορά τον Έρμιππο – φέρνουν τον γραμματικό που εξετάζουμε κοντά στον Διογένη τον Λαέρτιο[109] και, σε συνδυασμό με τη γραμματολογική σχέση που συνδέει τον 1ο *Βίο* με το έργο του δεύτερου,[110] μας οδηγούν να τον θεωρήσουμε περίπου σύγχρονο με τον συγγραφέα τού *Βίοι φιλοσόφων*. Τα παραπάνω μας νομιμοποιούν να απορρίψουμε, μετά από εκείνον του «αστρονόμου», και τον χαρακτηρισμό του Αχιλλέα ως «δοξογράφου».

Περνώντας στο ζήτημα της χρονολόγησής του, η πιθανότητα να έδρασε στην περίοδο ανάμεσα στα τέλη του 2ου και τις αρχές του 3ου αι., φαίνεται να ενισχύεται από κάποιες μαρτυρίες. Δεν μπορούμε όμως

σσ. 45-48). Ο Μυρλεανός φιλόλογος καταπιάστηκε ειδικότερα με τον Άρατο αξιοποιώντας παραθέματα από τα *Φαινόμενα* στην ερμηνεία του ομηρικού «ποτηριού (*δέπας*) του Νέστορα» (Λ 632-637). Βλ. L. Pagani, «Asclepiade di Mirlea e la coppa di Nestore», στο R. Pretagostini – E. Dettori (επιμ.), *La cultura ellenistica: L'opera letteraria e l'esegesi antica. Atti del Convegno COFIN 2001*, Università di Roma «Tor Vergata», 22-24 settembre 2003 [Seminari Romani di Cultura Greca, Quaderni 8], Ρώμη 2004, σσ. 353-369· Αυγερινός, ό.π., σσ. 377-397. Ο Αχιλλέας άντλησε επίσης υλικό από τον Μυρλεανό φιλόλογο στο *Περὶ ἐξηγήσεως* 5.7 Di Maria (πρβ. Σχόλια στον Άρατο [MQDΔVA] 7 Martin).

107. Για τη σχέση του Ασκληπιάδη με τη ροδιακή φιλολογική παράδοση, και ειδικά με τη μέθοδο ερμηνείας του Κράτητα του Μαλλώτη, βλ. Αυγερινός, ό.π., σ. 376 και 384. Σύμφωνα με τον Maass (*Aratea*, σ. 21 κ.ε.), ο Αχιλλέας άντλησε απευθείας από κάποιο αντίγραφο των έργων του Κράτητα.

108. Βλ. Martin, *Histoire*, σσ. 12-34 και Αυγερινός, ό.π., σσ. 348-375 και 428-429.

109. Όσον αφορά την πιθανή εξάρτηση του Αχιλλέα από τον Έρμιππο στη σύνθεση του 1ου *Βίου*, βλ. Χ. Ε. Αυγερινός, «Ο Έρμιππος της αράτειας παράδοσης: ένα γραμματολογικό ζητούμενο», *Ελληνικά* 57.2 (2007) 237-260 (εδώ: 237-241). Είμαστε περισσότερο βέβαιοι ότι ο Διογένης ο Λαέρτιος άντλησε από τον γραμματικό αυτόν του 3ου αι. π.Χ.: βλ. R. Blum, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Greek Bibliography* (engl. transl. H. H. Wellisch), Wisconsin 1991, σσ. 59-61. Το συμπέρασμα του Blum αφορά τη βιοεργογραφία του Θεοφράστου· στην περίπτωση του Αράτου η πλήρης αποδοχή του ανάλογου συμπεράσματος δυσχεραίνεται από το ότι το υλικό, που κατέγραψε ο Διογένης ο Λαέρτιος, διαφοροποιείται από τα όσα παραδίδουν οι υπόλοιποι βιογράφοι του ποιητή.

110. Πρόκειται για επισήμανση της Aujac, ό.π., 182. Πέρα από τις καθαυτό βιογραφικές πληροφορίες, τα δύο έργα παραθέτουν και ποιητικά αποσπάσματα. Ενδεχομένως, αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως τυπικό χαρακτηριστικό της βιογραφίας εκείνη την περίοδο.

να είμαστε βέβαιοι αν το παράλληλο υλικό, που παραδίδεται σ' αυτές, ανάγεται στον ίδιο τον γραμματικό ή στις πηγές του. Κι αυτό, γιατί τα κείμενα, που έχουμε υπόψη μας, συνδέονται – εκτός από την αράτεια γραμματεία – και με τη δοξογραφία. Συγκεκριμένα, μία μαρτυρία του Κλήμεντα του Αλεξανδρινού, που αφορά την ερμηνεία των *Φαινομένων*, σχετίζεται πιθανόν και με το γραμματειακό αυτό είδος. Αναφερόμενος στους στ. 22-24 του ποιήματος, ο χριστιανός Απολογητής αποδίδει εσφαλμένα στον Άρατο τη χρήση του όρου *σφίγξ*.[111] Τα συμφραζόμενα καθιστούν βέβαιο ότι αναφέρεται στον άξονα του κόσμου και τον καθοριστικό ρόλο που του απέδωσε στους συγκεκριμένους στίχους ο Σολέας ποιητής (*Στρωματεῖς* 5.8.48 Stählin):[112] *σφίγξ δὲ οὐχ ἡ τῶν ὅλων σύνδεσις καὶ ἡ τοῦ κόσμου κατὰ τὸν ποιητὴν Ἄρατον περιφορά, ἀλλὰ τάχα μὲν ὁ διήκων πνευματικὸς τόνος καὶ συνέχων τὸν κόσμον εἴη ἄν*.[113] Η ίδια περιγραφή, αφορώντας όμως πια ρητά τον άξονα, απαντά στον Αχιλλέα (*Περὶ τοῦ παντὸς* 28.3 Di Maria): *γεωμέτραι δὲ αὐτὸν ὑποτίθενται γραμμήν τινα λεπτὴν διήκουσαν ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ ἀρκτικοῦ κύκλου μέχρι τοῦ ἀνταρκτικοῦ, καθὼς εἴρηται, οἱ δὲ φυσικοὶ φιλόσοφοι τὸ μεταξὺ διῆκον πνεῦμα λέγουσιν ἄξονα*. Είναι προφανές ότι η στωική ορολογία του Κλήμεντα ταυτίζεται σχεδόν μ' αυτή του γραμματικού (*ὁ διήκων πνευματικὸς τόνος ~ τὸ μεταξὺ διῆκον πνεῦμα*).[114] Αν προτιθέμεθα να συμπεράνουμε ότι ο πρώτος αντλεί απευθείας από το *Περὶ τοῦ παντός*, οφείλουμε να υποθέσουμε ότι έχουμε να κάνουμε τουλάχιστον με σύγχρονους συγγραφείς. Δεν αποκλείεται επίσης να ερμηνεύει εδώ ο Κλήμης τον Άρατο αντλώντας από κάποιο ανθολόγιο ή συλλογή με στωικό προσανατολισμό,[115] τα οποία θα μπορούσε να έχει αξιοποιήσει και ο Αχιλλέας. Είναι άδηλο τι ακριβώς συμβαίνει. Κι έτσι περιοριζόμαστε στο συ-

111. Τη σύγχυση του Κλήμεντα ενδέχεται να την προκάλεσε το απόσπασμα του Εμπεδοκλή που προηγείται (D-K 31 B 38.4: *Τιτὰν ἠδ' αἰθὴρ σφίγγων περὶ κύκλον ἅπαντα*). Βλ. και Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενέστερούς του*, σσ. 639-643.

112. Βλ. A. Le Boulluec, *Clement d'Alexandrie: Les Stromates*, tome I [Sources chrétiennes, 278], Παρίσι 1981, σ. 185.

113. Δεν αποκλείεται ο Κλήμης να άντλησε από την εξηγητική γραμματεία των *Φαινομένων*. Στα Σχόλια του προοιμίου των *Φαινομένων* (1-18) διασώζονται στωικές κυρίως ερμηνείες.

114. Αναφερόμαστε βέβαια στον τεχνικό στωικόν όρο *διήκειν*. Πρβ. Κλήμης ο Αλεξανδρινός *Προτρεπτικός* 5.66.3 Mondésert = *SVF* I 42.18-20 von Arnim: *τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς* [...] *διὰ πάσης ὕλης* [...] *τὸ θεῖον διήκειν λέγοντας*. Βλ. ακόμη *SVF* II 112.29-31, *SVF* II 308.3-4, *SVF* II 447 von Arnim.

115. Όπως αποδεικνύει εξάλλου και η σχετική αναφορά στον *Προτρεπτικό* 7.73 Mondésert. Παραθέτοντας τα *Φαινόμενα* 13-15 στο εδάφιο αυτό, ο Κλήμης προτάσσει μια στωική ερμηνεία των θρησκευτικών-φιλοσοφικών πεποιθήσεων του ποιητή: *Ἄρατος μὲν οὖν διὰ πάντων τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ διήκειν νοεῖ, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται, / τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται· / χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.*

μπέρασμα ότι οι δύο συγγραφείς βασίστηκαν σε κοινή πηγή.

Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και από άλλες σύγχρονες μαρτυρίες, όπως αυτή που σχετίζεται με την επιστημολογική αναφορά για τη διαμόρφωση και την ονοματοθεσία των ελληνικών αστερισμών. Στην αφετηρία της βρίσκονται, αναμφίβολα, τα Σχόλια στον Άρατο 27 Martin. Το ότι το σχετικό υλικό απαντά και στα Σχόλια του Paris. suppl. gr. 607 A[116] καταδεικνύει και πάλι την ύπαρξη μιας προγενέστερης του Αχιλλέα ερμηνευτικής παράδοσης, την οποία ο ίδιος πρέπει να είχε υπόψη του:

> *οὐ χρὴ δὲ ἐν τῷ οὐρανῷ τινὰ οἴεσθαι ἄρκτους ἢ ἁμάξας, ἀλλὰ πέντε τὰς αἰτίας εὐλόγως τῆς ἀστροθεσίας τίθενται. ἢ γὰρ καθ' ὁμοίωσιν τοὔνομα τῷ ἄστρῳ* [...], *ἢ κατὰ πάθος* [...], *ἢ μυθικῶς* [...], *ἢ κατὰ τιμὴν* [...], *ἢ διορισμοῦ καὶ διδασκαλίας χάριν, ὡς τὰ πολλὰ τῶν ζῳδίων. αἱ τοίνυν Ἄρκτοι Ἅμαξαι μὲν καθ' ὁμοιότητα, Ἄρκτοι δὲ μυθικῶς.*
>
> (Σχόλια MUAS)

> *δεῖ γινώσκειν ὡς κατὰ πέντε αἰτίας ἡ ἀστροθεσία γέγονεν· ἢ καθ' ὁμοίωσιν* [...], *ἢ κατὰ πάθος* [...], *ἢ μυθικῶς* [...], *ἢ κατὰ τιμὴν* [...], *ἢ διορισμοῦ καὶ διδασκαλίας χάριν, ὡς τὰ πολλὰ τῶν ζῳδίων.*
>
> (Σχόλια Par. suppl. gr. 607a)[117]

Από το υλικό αυτό άντλησε ο Σέξτος ο Εμπειρικός την πέμπτη αιτία της αστροθεσίας, δηλ. τη διευκόλυνση της διδασκαλίας των αστερισμών (*Πρὸς μαθηματικοὺς* 5.98 Mau: *εἰκὸς γὰρ τοὺς παλαιοὺς τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων τίθεσθαι κατὰ ψιλὴν τοῦ χαρακτῆρος ἐμφέρειαν, τάχα δὲ οὐδὲ κατ' αὐτὴν ἀλλ' εὐσήμου χάριν διδασκαλίας*), στοιχείο που επισημαίνουν με έμφαση ο Αχιλλέας (*Περὶ τοῦ παντὸς* 40.1-2 Di Maria: *ἐπὶ δὲ πᾶσι χρὴ εἰδέναι ὅτι οὔτε Κηφεὺς οὔτε Κασσιέπεια οὔτε Ἀνδρομέδα ἐστὶν ἐν οὐρανῷ· γελοῖον γὰρ ὑπονοεῖν πρὸ τούτων ἀκαταστέριστον τὸν οὐρανόν* [...] *Ἕλληνες δὲ ταῦτα τὰ ὀνόματα ἔθεντο τοῖς ἄστροις* [...] *πρὸς τὸ εὐκατάληπτα εἶναι καὶ εὔγνωστα· ἀνώνυμα γὰρ ὄντα πολλὴν παρεῖχε ταραχὴν τοῖς περὶ ταῦτα σπουδάζουσι*) αλλά και ο Ιππόλυτος Ρώμης (*Ἔλεγχος* 4.50.1-2 Marcovich: *Τούτοις χρώμενοι τοῖς λόγοις ἀπατᾶν νομίζουσι*

116. Βλ. και Martin, *Histoire*, σ. 142.

117. Πρβ. το ανώνυμο απόσπασμα που παραδίδεται στον κώδ. Cantabrigiensis Ll IV 2, fol. 87v (βλ. Maass, *Commentariorum*, σ. LXIX. Στο κριτικό υπόμνημα της έκδοσης των Σχολίων στον Άρατο (*Scholia*, σ. 75) ο Martin καταγράφει το χφ αυτό ως «Cantabrigiensis Ll 4 12 ».

πολλούς, ὅσοι περιεργότερον τοῖς ἀστρολόγοις προσέχουσιν, [...]. *οὐδὲν γὰρ τὰ ἄστρα ταῦτα δηλοῖ, ἀλλὰ ἰδίως οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἐπισημείωσίν τινων ἄστρων ὀνόματα ⟨αὐτοῖς⟩ οὕτως ἐπεκάλεσαν, ἵνα αὐτοῖς ἐπίσημα ᾖ* [...]). Ο χριστιανός συγγραφέας βασίστηκε σε θέματα αστρολογίας τόσο στον *σκεπτικό* φιλόσοφο,[118] όσο και στην αράτεια εξηγητική γραμματεία.[119] Σε κάθε περίπτωση, οι μαρτυρίες αυτές αναδεικνύουν την ύπαρξη ενός κοινού υπόβαθρου, που σχετίζεται εξάπαντος με την εξηγητική γραμματεία των *Φαινομένων*. Το συμπέρασμα ότι ο Σέξτος, αλλά και σε μικρότερον βαθμό ο Ιππόλυτος, αντλεί εδώ από την ερμηνευτική παράδοση του ποιήματος στηρίζεται – πέρα από τις εμφανείς ομοιότητες των αποσπασμάτων – στο ότι οι παρατηρήσεις του αφορούν (όπως και στην περίπτωση των Σχολίων στον Άρατο 27) τους αστερισμούς της Μικρής και της Μεγάλης Άρκτου.[120] Τα συγκεκριμένα εδάφια αποκαλύπτουν τις αναζητήσεις των Σχολών της εποχής και την ανάγκη διευκρίνισης όρων και ονομάτων που αφορούν τον έναστρο ουρανό. Επισημαίνουμε ότι η ορολογία, που χρησιμοποιείται, είναι ενδεικτική έργων φιλοσοφίας, προφανώς στην εκλαϊκευμένη της μορφή. Αναφερόμαστε κυρίως στο *διδασκαλίας χάριν* (Σχόλια στον Άρατο 27 ~ *εὐσήμου διδασκαλίας χάριν*, Σέξτος).[121] Όπως και στην περίπτωση του Κλήμεντα, οι δύο αυτές μαρτυρίες αναδεικνύουν βάσιμα μόνο τη χρονολογική τους προσέγγιση με τον Αχιλλέα, μια και είναι άγνωστο αν ο Σέξτος και ο Ιππόλυτος είχαν υπόψη τους τον γραμματικό αυτόν. Αντίθετα, είμαστε περισσότερο βέβαιοι ότι απόσπασμα από συγκεκριμένο χφ των *Φαινομένων* συνδυάζει το *Περὶ τοῦ παντὸς* 40.1-2 με το πνεύμα του εδαφίου από τα Σχόλια που παραθέσαμε παραπάνω.[122]

Κατά συνέπεια, το χρονικό πλαίσιο της δράσης του συγκεκριμένου

---

118. Βλ. σχετικά Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενέστερούς του*, σσ. 653-659. Πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι, μολονότι ο Ιππόλυτος ακολουθεί την πηγή του ακόμη και στην υιοθέτηση των *Φαινομένων* 56-57, παραθέτει, σε αντίθεση με τον Σέξτο, χωρίς σφάλματα τους συγκεκριμένους στίχους.

119. Αναφερόμαστε ειδικά στα συγκεκριμένα εδάφια των δύο έργων. Ο Ιππόλυτος όμως γνώριζε σε βάθος το κείμενο των *Φαινομένων*, όπως αποδεικνύει η εκτενής αξιοποίησή του στο 4ο και το 5ο βιβλίο του *Ἐλέγχου*: σ' αυτά, βασίστηκε πιθανότατα σε σχολιασμένη έκδοση του ποιήματος, προκειμένου να αντικρούσει Γνωστικές αιρέσεις που βάσιζαν τα συστήματά τους στην αλληγορία των αστερισμών. Βλ. σχετικά Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενέστερούς του*, σσ. 665-731.

120. Το εδάφιο των Σχολίων, που παραθέτουμε, παρείχε στον *σκεπτικό* φιλόσοφο τα επιχειρήματα κατά της αστρολογίας.

121. Πρβ. Αριστοτέλης *Περὶ οὐρανοῦ* 280a1 Moraux, Σπεύσιππος απ. 61a4, 61b3 Taran, Στράβων 1.2.3.37 Meineke, Αλέξανδρος ο Αφροδισιέας Σχόλια στα *Μετὰ τὰ φυσικά* 819.38 Hayduck, Πορφύριος *Πυθαγόρου Βίος* 48.8 Nauck.

122. Πρβ. Maass, *Commentariorum*, σ. LXVIII.

γραμματικού εύλογα εντοπίζεται στα τέλη του 2ου και τις αρχές του 3ου αι. Το συμπέρασμα αυτό εξηγεί τις προφανείς ομοιότητες της συγγραφικής του μεθόδου με εκείνης άλλων διανοητών της περιόδου. Ως συγγραφέας, ο Αχιλλέας μπορεί να παραβληθεί με τον Κλεομήδη και τον Θέωνα τον Αλεξανδρινό, τα έργα των οποίων αντικαθρεφτίζουν την εκπαιδευτική πρακτική της εποχής τους. Αυτή η παρατήρηση είναι βέβαια έγκυρη για το *Περὶ τοῦ παντός*. Όμως θα αναζητούσαμε μάταια ουσιαστικές ομοιότητες του έργου αυτού με τα επίσης «εισαγωγικά» έργα του Κλεομήδη (περίπου σύγχρονου του Αχιλλέα)[123] ή του (αρκετά αρχαιότερου) Γεμίνου του Ρόδιου.[124] Κι αυτό, γιατί απουσιάζει από το *Περὶ τοῦ παντὸς* η εσωτερική θεματολογική συνοχή που χαρακτηρίζει τα *Μετέωρα* και την *Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα*.[125] Θα παρατηρούσαμε ειδικότερα ότι το συμπιληματικό αυτό κείμενο του Αχιλλέα στερείται συγκεκριμένης φιλοσοφικής οπτικής, σε αντίθεση μ' εκείνο του Κλεομήδη το οποίο περιέχει αρκετές έννοιες της στωικής φιλοσοφίας. Έτσι, μολονότι οι πηγές του *Περὶ τοῦ παντὸς* ανήκουν μάλλον στη Στοά, η συγγραφική πρόθεση του συντάκτη του τον απομακρύνει από τον στωικό αυτόν δάσκαλο. Το *Περὶ τοῦ παντὸς* προσεγγίζει περισσότερο τους *Στρωματεῖς* του Κλήμεντα του Αλεξανδρινού.[126]

Είναι προφανές, νομίζουμε, από τα παραπάνω ότι η αναγνώριση της συμβολής του Αχιλλέα στην αράτεια φιλολογία εμποδίζεται από την εστίαση των ερευνητών στη σχέση του με τη δοξογραφία. Η πρακτική του όμως αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της φιλολογίας των όψιμων αυτοκρατορικών χρόνων. Ο συγγραφέας αυτός άντλησε δοξογραφικό υλικό για την κοσμολογία οδηγημένος από την ανάγκη να διαμορφώσει ένα εισαγωγικό σώμα κειμένων, χρήσιμο στη διδασκαλία των *Φαινομένων*. Αυτό δεν τον καθιστά εξ ορισμού δοξογράφο ή φιλόσοφο, κάτι που δεν θα υποστηρίζαμε εξάλλου και για την πλειονότητα των συγγρα-

---

123. Σύμφωνα με τους Todd – Bowen, ό.π., σ. 2, ο Κλεομήδης ήταν πιθανότατα στωικός καθηγητής, που έδρασε περίπου το 200 μ.Χ. Βλ. και R. Goulet, «Cléomède», *Dictionnaire des philosophes antiques* 2 (1994) 436-439. Εντοπίζουμε τη δράση του Αχιλλέα στις αρχές του 3ου αι. Πρβ. Neugebauer, ό.π., σ. 950.

124. Ο Goulet, *Cléomède: Théorie élémentaire*, σ. 15 κ.ε., υποστηρίζει ότι τα έργα του Γεμίνου και του Κλεομήδη γράφτηκαν προκειμένου να χρησιμεύσουν ως εισαγωγικά στη μελέτη των *Φαινομένων* του Αράτου. Προς επίρρωση της άποψής του επικαλείται το ότι συχνά τα έργα αυτά παραδίδονται σε χφφ τα οποία περιέχουν και τα αράτεια *Φαινόμενα*. Κάτι τέτοιο ισχύει σε ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως για το έργο του Κλεομήδη (θα αναφέραμε ενδεικτικά τα πλανούδεια χφφ), δεν είναι όμως ο κανόνας. Βλ. και Mansfeld, *Prolegomena*, σσ. 197-198.

125. Για τον όρο *Εἰσαγωγὴ εἰς* ... και τη σημασία του βλ. Mansfeld, *Prolegomena*, σ. 198 (με αρκετά παραδείγματα).

126. Βλ. και Mansfeld – Runia, ό.π., σσ. 300-301.

φέων που σχετίζονται (σε μικρότερον ή μεγαλύτερο βαθμό) με τα *Placita*.

Η πρακτική αυτή ήταν συνήθης από τον 2ον αι. μ.Χ. και πέρα και αντικατοπτρίζει το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής: σ' αυτό γινόταν ευρύτατη χρήση τεχνικών εγχειριδίων και συλλογών. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης η ρητορική θεωρία είχε προσλάβει θεματικές κατηγορίες της φιλοσοφίας, αλλά και τις ανάλογες μεθόδους διαίρεσης και διάταξης του υπό πραγμάτευση υλικού. Ως γνωστόν, τόσο στην ελληνική, όσο και στη λατινική γραμματεία, τα σχετικά εγχειρίδια περιέχουν κατηγορίες ερωτήσεων οι οποίες σχετίζονται με θέματα του φυσικού περιβάλλοντος.[127] Τέτοιο υλικό απαντά στα *Προγυμνάσματα* των αυτοκρατορικών χρόνων, στα οποία είναι έκδηλη η συναρμογή θεματικών κατηγοριών από τα δύο γνωστικά πεδία και η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης κατηγορίας ερωτήσεων που προσιδιάζουν στη δοξογραφία.[128] Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο των *Προγυμνασμάτων* του Θέωνα (Spengel, *Rhet. Gr.* II 121.6-12) και του Ερμογένη (*Προγυμνάσματα* 25.3 Rabe).[129] Ήδη στον Ερμαγόρα από την Τήμνο (2ος αι. π.Χ.) ορισμένα από τα υπό εξέταση θέματα φαίνεται ότι σχετίζονταν με την έρευνα του φυσικού κόσμου.[130] Το φαινόμενο είχε την αφετηρία του στα ανθολόγια, το γραμματειακό είδος που άνθησε στη σχολική αίθουσα. Συχνά, σε ανθολόγια ή άλλες πηγές που σχετίζονται με αυτό το γραμματειακό είδος συγκαταλέγονται κάποια αποσπάσματα των *Φαινομένων*, καταχωρισμένα σε αντιθετικά κεφάλαια.[131] Δεν είναι, φυσικά, σύμπτωση το ότι το έργο του Αράτου απασχόλησε θεωρητικά Λατίνους γραμματικούς, από τον Κοϊντιλιανό έως τον Διομήδη.[132]

Είναι, επομένως, προφανές, ότι ο Αχιλλέας διαμόρφωσε το συγκεκριμένο εισαγωγικό-ερμηνευτικό στα *Φαινόμενα* σώμα κειμένων σε άμεση συνάφεια με τα πολιτιστικά και παιδευτικά συμφραζόμενα της εποχής του. Η στροφή του στη δοξογραφία τον βοήθησε να καλύψει τις ιδιαίτερες διδακτικές ανάγκες, που έθετε το ποίημα λόγω του θέματός του.

---

127. Βλ. Κικέρων *De orat.* 3.113-114 και Κοϊντιλιανός *Inst. orat.* 3.5.5, 7.2.6, 7.4.1.

128. Βλ. Mansfeld, «*Physikai doxai* and *Problēmata physika*», σσ. 76-92.

129. Πρβ. Αέτιος 2.1, 2.2 Diels, Κοϊντιλιανός *Inst. orat.* 7.2.6.

130. Βλ. ειδικά το απ. 6a Matthes (= Κικέρων *De inv.* 1.8) και τις παρατηρήσεις του Mansfeld, «*Physikai doxai* and *Problēmata physika*», σ. 79.

131. Βλ. Στοβαίος *Ἄνθολ.* 4.9 («*Περὶ πολέμου*») και 4.15 («*Περὶ γεωργίας ὅτι ἀγαθόν*») Wachsmuth, και πρβ. Μάξιμος ο Τύριος *Διαλέξεις* 23 και 24 Hobein και Αλκίφρων *Ἀγροικικαὶ ἐπιστολαί* 20.1-15 Hercher, με την αντίστοιχη αντιθετική θεματολογία. Και οι τρεις αυτοί συγγρ. παραθέτουν στίχους του Αράτου. Για το θέμα βλ. Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενέστερούς του*, σσ. 439-441, 503-506, 509-512.

132. Βλ. E. Pöhlmann, «Charakteristika des römischen Lehrgedichts», *ANRW* I.3 (1973) 813-901 (εδώ: σσ. 823-824 και 829-830).

Αυτό εξηγείται από την εισαγωγή των *Φαινομένων* σε διδακτικό πρόγραμμα που σχετιζόταν άμεσα με την αστρονομία και την κοσμολογία. Με δεδομένη την εκτεταμένη διασκευή που υπέστη το σύνολο των εξηγητικών κειμένων της αράτειας φιλολογίας και την τεράστια απώλεια τόσο του υλικού, όσο και της ταυτότητας των υπομνηματιστών, εικάζουμε περαιτέρω ότι η επώνυμη διάσωση των έργων του Αχιλλέα μαρτυρεί ενδεχομένως πως αυτός δεν ήταν ένας μικρού βεληνεκούς φιλόλογος, που καταπιάστηκε με το ποίημα του Αράτου. Η σχολιασμένη έκδοση των *Φαινομένων*, που μάλλον επιμελήθηκε, πρέπει να απολάμβανε κάποιου κύρους, ίσως όχι τόσο για τη συμβολή του στην ποιότητα του κειμένου, όσο για το σύνολο του υλικού με το οποίο τη συνόδευσε.[133] Οι παρατηρήσεις μας σχετίζονται με τις αναφορές του Αχιλλέα στη χρήση σφαίρας, αναφορές που μας επιτρέπουν να εικάσουμε ότι το έργο του διέθετε και την ανάλογη εικονογράφηση (χάρτες και σχέδια του ουρανού), αλλά και με τους καταλόγους των υπομνηματιστών του ποιήματος και των συγγραφέων *Φαινομένων*, καταλόγους που πιθανόν ο ίδιος παρήγαγε ή διασκεύασε. Φαίνεται ότι το ερμηνευτικό του υπόμνημα περιοριζόταν στην αναθεώρηση των ήδη υπαρχόντων σχολίων, με τον εκσυγχρονισμό του σχετικού υλικού ή τον εμπλουτισμό του από άλλες πηγές. Το ότι στα παραδομένα Σχόλια δεν αναφέρεται ποτέ ο Αχιλλέας ως ο εισηγητής κάποιας πρωτότυπης ερμηνείας, μάλλον αποδεικνύει ορθή την άποψη του Maass ότι ο γραμματικός αυτός βασίστηκε στο προϋπάρχον υλικό. Κατά συνέπεια, η συνεισφορά του θα πρέπει να εντοπιστεί στη συγγραφή των εισαγωγικών κειμένων και στη συλλογή άλλων. Δεν αποκλείεται η εργασία του να προοριζόταν για κάποια Σχολή της εποχής του, ευρισκόμενη κατά πάσα πιθανότητα στην Αλεξάνδρεια.

Είναι προφανές ότι το υλικό που διαθέτουμε σήμερα αποτελεί κατάλοιπο της πρωτότυπης αράτειας γραμματείας. Το έργο του Αχιλλέα θα πρέπει να χωρίστηκε από το ποίημα στη διαδικασία της επιλογής των σημαντικότερων κειμένων, που αφορούν τη διδασκαλία των *Φαινομένων*. Αν κρίνουμε από την ύπαρξη συλλογών υλικού, όπως οι κώδ. Vat. gr. 191 και Paris. suppl. gr. 607 A, η αράτεια εξηγητική γραμματεία ήταν ογκώδης, κάτι που την εμπόδιζε να συμπεριληφθεί στα ίδια χφφ με το ποίημα. Κι έτσι σ' αυτά διατηρήθηκε μόνο το σώμα των Σχολίων (Scholia vetera), γραμμένο κατά τη συνήθη πρακτική στην ώα και ενίοτε ανάμεσα σε

133. Μολονότι διαφωνούμε με τα περισσότερα συμπεράσματα του A. Cameron (*Callimachus and His Critics*, Princeton, New Jersey 1995, σ. 194 κ.ε.) σχετικά με τον ανώνυμο φιλόλογο που επενέβη στην αράτεια βιογραφική παράδοση, και τον οποίο ο ίδιος αποκαλεί «the Critic», ορισμένες από τις παρατηρήσεις του – ειδικά όσες σχετίζονται με τον 1ον αράτειο *Βίο* – θα μπορούσαν να ισχύουν κάλλιστα για τον Αχιλλέα.

τμήματα του αράτειου κειμένου.[134] Τα εισαγωγικά-ερμηνευτικά κείμενα, που σχετίζονται αποκλειστικά με θέματα κοσμολογίας και στοιχειώδους αστρονομίας, συνόδευαν τις εκδόσεις των *Φαινομένων* σε χωριστούς τόμους. Έτσι, η διασκευή των έργων του Αχιλλέα ενδέχεται να έγινε από κάποιον, ο οποίος – όπως και στην περίπτωση άλλων κειμένων – αφαίρεσε μάλλον, παρά προσέθεσε υλικό, στην προσπάθειά του να διαμορφώσει έναν ευσύνοπτο διδακτικό τόμο, εισαγωγικόν μέσω των *Φαινομένων* στη διδασκαλία της αστρονομίας. Δεν αποκλείεται να προσομοίαζε ο τόμος αυτός στη δομή και τα περιεχόμενα του Vat. gr. 191 ή να υπήρξε πρόγονός του.

Λευκωσία Χ. Ε. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ

134. Βλ. H. Les Bourdellès, «Naissance d'un serpent: Essai de datation de l'*Aratus Latinus* mérovingien», στο *Hommages à M. Renard*, Βρυξέλλες 1969, σσ. 506-514 (εδώ: σσ. 506-507).